

geest

Foeke Knoppers

gods geest

gods geest

uit de serie *Goddeeltjes*

Foeke Knoppers

Door dit besef geleid, geloven wij in Gods Geest
die al wat mensen scheidt te boven gaat
en hen bezielt tot wat heilig is en goed,
opdat zij zingend en zwijgend,
biddend en handelend
God eren en dienen.

INHOUD

- 1 Een pinksterbrief van Dietrich Bonhoeffer 6
 - 2 De menselijke geest en het te boven gaan:
denken, lachen en fantaseren 15
 - 3 Gods Geest en het te boven gaan:
verstaan en compassie 26
 - 4 De Geest en de weg van het geloof 42
 - 5 De Geest en de geschiedenis 56
Intermezzo: Omstanders en getuigen
Een gedeelte van een preek voor palmzondag 73
 - 6 Getuigen 77
 - 7 De Geest voorop 88
- 'Ik ben van het bewonderende type', *interview* 103

I Een pinksterbrief van Dietrich Bonhoeffer

Op tweede pinksterdag 1944 schrijft de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) vanuit de gevangenis een brief aan zijn vriend Eberhard Betghe. Terwijl hij dat doet wordt hij regelmatig opgeschrikt door de sirenes die afgaan omdat bommenwerpers van de geallieerden overvliegen. Bonhoeffer schrijft:

Beste Eberhard. Ik hoop dat jullie ondanks alarm genieten van deze warme zomerse pinksterdagen. Stilaan leer je afstand nemen van wat je leven bedreigt; nee, 'afstand-nemen' klinkt te negatief, te uitdrukkelijk, te stoïcijns; je zou beter kunnen zeggen: die bedreigingen iedere dag neem je op in het geheel van je leven. Ik merk hier steeds weer dat zo weinig mensen in staat zijn met meerdere dingen tegelijk te leven. Komen er vliegtuigen over dan zijn ze louter angst, is er iets lekkers dan zijn ze puur begeerte, loopt iets anders dan zij hoopten dan zijn ze enkel wanhoop, lukt iets dan zien ze niets anders meer. Ze zijn blind voor de volheid van het leven en de totaliteit van het eigen bestaan. (...) Het christendom daarentegen plaatst ons in verschillende dimensies van het leven tegelijk. In zekere zin dragen wij God en de

hele wereld in ons. Wij wenen met wie wenen en zijn tegelijkertijd blij met hen die blij zijn. (...) Als er bijvoorbeeld alarm is en je laat je niet volkomen absorberen door zorg om eigen veiligheid maar probeert een sfeer van rust te scheppen, dan wordt de situatie volkomen anders; dan wordt het leven niet gereduceerd tot één enkele dimensie, het blijft meerdimensionaal-polyfoon. Wat een bevrijding dat je denken kunt en denkend het meerdimensionale van je leven kunt bewaren. Als de mensen hier doodsbang wachten op een aanval, breng ik altijd te berde dat voor een kleine stad zo'n aanval nog veel erger zou zijn; dat is bijna een vast patroon geworden. We moeten de mensen bevrijden van dit één-baans denken; dit is een 'voorbereiding', een 'voorwaarde' voor geloof. Maar toch kan alleen het geloof zelf ons in staat stellen meerdimensionaal te leven en dit pinksterfeest te vieren ondanks alarm.

Bonhoeffer zat sinds 5 april 1943 in de gevangenis van Tegel. Hij was betrokken bij het verzet tegen Hitler maar dat wist men nog niet toen men hem arresteerde. Hij was werkzaam bij de Abwehr, de contraspionage, die ook door andere tegenstanders van het Hitler-regime als dekmantel voor hun verzetsactiviteiten werd gebruikt. De verzetsgroep waar Bonhoeffer bij betrokken was stond onder leiding van admiraal Canaris, die leiding gaf aan

de Abwehr. Bonhoeffer maakte onder meer reizen naar het buitenland om in het geheim regeringen te polsen of zij als de door het Duitse verzet geplande machtsvername een feit zou zijn, de nieuwe regering 'een kans wilden geven voor het zuiveren van de binnenlandse verhoudingen'.

Om een aantal redenen bestond er wel argwaan over wat Bonhoeffer nu eigenlijk precies deed. Pas een paar maanden na de aanslag op Hitler (20 juli 1944) werden er bij toeval geheime stukken van de Abwehr gevonden waaruit de betrokkenheid van Bonhoeffer bij de groep die deze aanslag pleegde, bleek. Op 5 april 1945 werd hij op persoonlijk bevel van Hitler terechtgesteld. In de maanden dat hij in Tegel gevangen zat (april 1943-september 1944) schreef hij een aantal brieven – de meeste aan zijn vriend Eberhard Betghe – die na de oorlog door Betghe werden uitgegeven onder de titel *Widerstand und Ergebung* (Verzet en Overgave).

In de kleine gevangenis in Tegel moet Bonhoeffer zich inspannen om niet zelf ook in een éénbaans denken te vervallen: 'als ik vandaag pijnlijk voelde dat ik niet bij jullie kon zijn, dan moet ik eraan denken dat ook smart en vreugde tot de polyfonie van het leven horen en zelfstandig naast elkaar kunnen bestaan'.

Bonhoeffer schrijft deze brief op tweede pinksterdag. Hij viert het pinksterfeest, het feest van de gave van Gods

Geest, ondanks het feit dat hij in de gevangenis zit. Dat is een staaltje van meerdimensionaal leven waarvan Bonhoeffer zelf zegt dat hij dankzij de Geest daartoe in staat is.

Meerdimensionaal leven is geen formulering die je vaak zult horen als iemand wil uitleggen wat het effect is van de gave van Gods Geest. Woorden als inspiratie en enthousiasme zullen dan veel vaker worden gebruikt. Geïnspireerde mensen lijken vooral gekenmerkt te worden door het feit dat ze helemaal in de ban zijn van dat ene of die ene waardoor of door wie zij geïnspireerd worden. Het meerdimensionale, ‘het met meerdere dingen tegelijk leven’, lijkt bij hen juist geen enkele rol te spelen. Een van de snelst groeiende bewegingen in het christendom is de Pinksterbeweging. De aanhangers van deze beweging vieren op uitbundige wijze de gave van Gods Geest. Hun enthousiasme is aanstekelijk en hun aantrekkingskracht is daarom groot. Wie weleens een bijeenkomst van hen heeft meegemaakt, weet dat hun enthousiasme zo groot kan zijn dat zij zelfs in vervoering, in extase, kunnen raken. Ze zijn slechts van één ding vervuld, namelijk van Gods Geest.

Mensen die in extase verkeren doordat Gods Geest op hen vat heeft gekregen komen ook in de Bijbel voor. Het is een bijzondere staat waar mensen zich dan in bevin-

den: ze vergeten zichzelf en alles om hen heen. Ze zijn geabsorbeerd door de Geest.

Het is duidelijk dat Bonhoeffer niet veel op heeft met een fenomeen als extase en dat 'jezelf en alles om je heen vergeten' bij hem ook op niet al te veel sympathie hoeft te rekenen. Bonhoeffer wijst op het heilzame van het afstand bewaren tot 'alles om je heen'. Je voorkomt daardoor niet alleen dat je geabsorbeerd wordt door 'dat

nadenken. Hij kan door dat te doen oog krijgen voor aspecten die hij niet zag toen hij nog helemaal in de ban was van wat hem overkwam en zo gaat hij ook dimensies zien die daarvoor onopgemerkt bleven.

Het zien van het meerdimensionale kan een ontvuchterend effect hebben: 'Als de mensen hier doodsbang wachten op een aanval, breng ik altijd te berde dat voor een kleine stad zo'n aanval nog veel erger zou zijn.' Bonhoeffer is lyrisch over het vermogen te kunnen denken. 'Wat een bevrijding dat je denken kunt,' schrijft hij. Hij schat het denken zelfs zo hoog, dat hij het een 'voorbereiding', een 'voorwaarde' voor geloof durft te noemen.

Maar geloven, zegt hij, is meer dan de gegeven situatie te boven komen, is meer dan alleen oog krijgen voor het meerdimensionale, geloven is *meerdimensionaal leven*. Het eerste is een *vermogen* van de *menselijke geest*, het tweede een *gave* van *Gods Geest*.

Gods Geest maakt het ons volgens Bonhoeffer mogelijk er op een bepaalde wijze te zijn. In de brief die hij op 29 mei 1944 schrijft, noemt hij daar een aantal voorbeelden van: 'pinksterfeest vieren ondanks alarm' en 'wenen met wie wenen' en tegelijkertijd 'blij zijn met wie blij zijn'. Wat Bonhoeffer, denk ik, bedoelt te zeggen is dat Gods Geest het een mens mogelijk maakt in de meest uiteenlopende situaties er op een heel bijzondere wijze te zijn,

namelijk één die erdoor gekenmerkt wordt dat we er voor de volle honderd procent zijn. Een feest is toch geen feest als je dat niet bent? En hoe zou je kunnen wenen met wie wenen of blij zijn met wie blij zijn als je met je gedachten ergens anders bent?

Wie op deze wijze aanwezig is, is dat op een heel andere wijze dan wie in extase is, ook al zullen beiden wat hun overkomt toeschrijven aan de werking van Gods Geest in hun leven.

Is wie in extase verkeert eigenlijk wel aanwezig? Zou je extase niet eerder moeten zien als een vorm waarin wij, de persoon die wij zijn, afwezig zijn?

In dit boekje volg ik het spoor van Bonhoeffer. Ik zal het effect van de gave van de Geest niet in verband brengen met de extase, maar met dat fenomeen van het *te boven gaan van een situatie* waardoor je niet meer door haar geabsorbeerd wordt en het je mogelijk wordt in die situatie op een heel bijzondere wijze aanwezig te zijn.

Het te boven gaan van een situatie, 'de bevrijding van het één-baans denken', 'het bewaren van het meerdimensionale van het leven' is iets waartoe de menselijke geest in staat is. Bonhoeffer ziet het als een 'voorbereiding', een 'voorwaarde' voor geloof.

Omdat hij wat de menselijke geest vermag deze belangrijke rol toekent, wil ik in het nu volgende wat uitgebrei-

der stilstaan bij dit vermogen van de menselijke geest. Naast het denken, dat Bonhoeffer er als een voorbeeld van noemt, probeer ik ook wat te zeggen over de humor en de fantasie. Ik doe dat in de hoop vervolgens helder en precies te kunnen beschrijven waarin de werking van Gods Geest in ons zich daarvan onderscheidt.

2 De menselijke geest en het te boven gaan: denken, lachen en fantaseren

Denken

Volgens Bonhoeffer kun je al denkend het *eendimensionale* te boven gaan en het *meerdimensionale* van je leven bewaren.

Ik wil hier een heel bijzondere vorm van het te boven gaan van het eendimensionale door denken aan de orde stellen, één waar de Joods-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt (1906-1975) op gewezen heeft. Voor haar is denken het te boven komen van die vorm van het eendimensionale die zij 'het banale' noemt.

Hannah Arendt is bij het grote publiek vooral bekend geworden door de artikelen die ze voor het weekblad *The New Yorker* schreef over het proces tegen de oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann (1906-1962). Eichmann was na de oorlog naar Argentinië gevlucht, werd in 1960 door de Israëlische geheime dienst naar Israel ontvoerd en vervolgens in Jeruzalem als oorlogsmisdadiger aangeklaagd, veroordeeld en terechtgesteld. In deze artikelen

kwalificeerde Arendt het door Eichmann en de zijnen begane kwaad als 'banaal'. Hieronder wordt uitgelegd wat zij daarmee bedoelde. Arendt is door haar beoordeling van Eichmann door veel van haar Joodse vrienden scherp bekritiseerd. Sommigen braken zelfs met haar. In een film van de regisseuse Margarethe von Trotta die in 2012 uitkwam (*Hannah Arendt*) zijn de gevolgen die haar artikelen in *The New Yorker* voor de relatie met haar vrienden had een belangrijk thema.

Denken is voor Hannah Arendt iets dat wij doen als wij alleen zijn. Zij hecht daarom grote betekenis aan de eenzaamheid. Alleen als wij eenzaam zijn kunnen wij met onszelf in gesprek treden en dat gesprek met jezelf noemt zij *denken*.

Dit samenzijn met jezelf dat het denken is, is volgens haar een moreel gebeuren. De vraag ‘wat moet ik doen?’ kan alleen in dit samenzijn met zichzelf beantwoord worden. Alleen dan kan ik vaststellen of er dingen zijn die als ik ze zou doen, tot gevolg zouden hebben dat ik niet meer met mijzelf leven kan.

Hannah Arendt haalt in dit verband de woorden aan die Plato in zijn dialoog *Gorgias* Socrates in de mond legt: ‘Het is beter onrecht te ondergaan dan onrecht te doen.’ Ze meent dat deze uitspraak betekent dat ik, als ik nadenk, wel tot de conclusie moet komen dat ik niet meer met mezelf kan leven als ik onrecht zou doen. Dat is de reden waarom ik het liever onderga.

In haar boek over het proces tegen Eichmann stelt zij vast dat deze verhouding tot zichzelf die met het denken gegeven is Eichmann en de zijnen onbekend was. ‘Het scheen hen niets uit te maken om “in een onverdraaglijke intimiteit” met een misdadiger samen te moeten leven. Ze merkten het kennelijk zelfs niet eens op.’ Die door haar geconstateerde gedachteloosheid bracht Hannah Arendt tot de vaststelling dat alles wat deze

misdadigers deden als banaal gekwalificeerd zou moeten worden, ook het door hen gedane kwaad.

Lachen

‘Humor is het wapen van wie verslagen is
maar zich niet gewonnen geeft’

Een bijzondere wijze waarop de menselijke geest toont in staat te zijn tot de beweging die het *te boven gaan* is, is humor. Volgens een evolutiebioloog is de enige bron waaruit alle moderne vormen van humor voortkomen ‘het overwinningsgebrul in een oeroud duel in de jungle’. De filosoof Thomas Hobbes (1588-1679) had iets soortgelijks ook al beweerd: ‘de passie van de lach is niets anders dan plotselinge glorie voortkomend uit een plotseling bevatten van enige voortreffelijkheid in onszelf, in vergelijking met de zwakheid van anderen’. Het is waar: lachen kan iets superieurs hebben. Wie lacht, maakt zich los van een situatie die aanvankelijk misschien wel bedreigend leek en verheft zich boven haar. Wie huilt, geeft zich aan die situatie over. De bewegingen zijn aan elkaar tegengesteld. Je ziet dat zelfs aan de ademhaling: het lachen begint met een uitademing, het huilen met een inademing.

In Psalm 2 wordt van God gezegd dat Hij lacht en spot. Hij lacht om en spot met de koningen der aarde. Psalm 2 is een klassieke lezing voor de kerstnachtdienst. Deze lezing laat zich goed combineren met het kerstevangelie naar Lucas, waarin op milde wijze de spot gedreven wordt met keizer Augustus: hij is slechts een figurant. We kennen zijn naam nog omdat hij die rol mocht spelen in de geschiedenis die er echt toe doet. Door de humor wordt licht wat bedreigend leek, wordt het belachelijke doorzien van wie ons imponeren wil.

In het boek *Kritiek van de cynische rede* van Peter Sloterdijk las ik eens de volgende passage, waarin Sloterdijk de stelling verdedigt dat speciaal het Joodse volk zich nooit door welk machtsvertoon dan ook heeft laten imponeren:

Dit [het Joodse volk] heeft in 'onze' beschaving de sterkste staaltjes van verzet tegen enorme overmacht laten zien. 'Vrijpostig', vastberaden, strijdlustig en bereid tot lijden als het is, of geweest is, speelt het de rol van Uilenpiegel en Svejk onder de volken. Tot op heden leeft in de joodse gein iets van de oerkynische kracht van het onderdrukt soevereine bewustzijn – een reflexief fonkelen van melancholieke kennis die sluw, aanmatigend en met tegenwoordigheid van Geest stelling neemt tegen macht en onrechtmatigheid.

De zelfspot getuigt van het heldere inzicht dat ook wij weleens de neiging hebben om onszelf op te blazen. Wie de spot drijft met zichzelf komt zichzelf dan op een wel heel bijzondere wijze te boven.

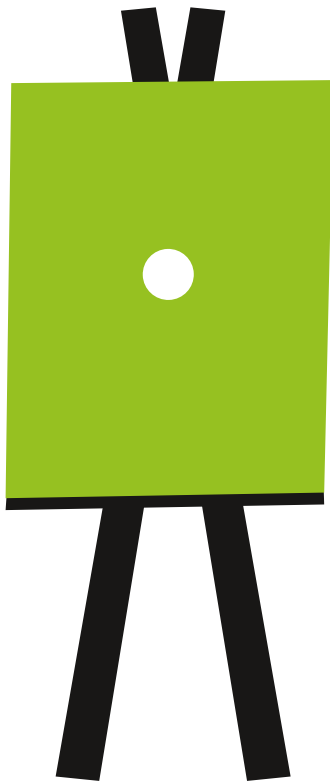
Fantaseren en de macht van de verbeelding

Fantasie is een bijzonder vermogen van de menselijke geest. Door de fantasie komen wij de tijd waarin wij

leven, de gegeven omstandigheden die vaak zo oppermachtig in ons leven zijn, (ze zijn immers *gegeven*) te boven. Onze geest bezit het vermogen te denken en te dromen over wat er nog niet is en dat te verbeelden. Omdat wij dankzij dit vermogen het heden te boven gaan, kunnen we soms in dit heden weer mogelijkheden gaan zien waar wij eerder blind voor waren.

Door te fantaseren komen wij ook iets anders te boven, namelijk een macht die zich vaak krachtig laat gelden in ons leven: die van de gewenning en gewoonte. Over die macht van de gewoonte schreef Michel de Montaigne (1533-1592) in een van zijn essays:

Wie het verhaal heeft bedacht van de dorpsvrouw die ermee begon een pasgeboren kalf te strelen en in haar armen te nemen en daar steeds maar mee doorging tot het een grote os was, die zij als gevolg van gewenning nog steeds kon dragen, heeft mijns inziens prima begrepen wat nu precies de macht der gewoonte is. Want de gewoonte is inderdaad een harde en verraderlijke lerares, die zonder dat wij het in de gaten hebben stukjes bij beetje aan gezag wint. Maar heeft zij zich eenmaal, na een zacht en inschikkelijk begin, mettertijd genesteld en bij ons op de troon gewerkt, dan ontdekken wij al gauw dat haar trekken verbeterd en despotisch zijn en kunnen wij zelfs niet meer in vrijheid naar haar opzien.

De macht van de verbeelding doorbreekt die van de stereotypen en vanzelfsprekendheden. De kunstenaar die bij uitstek gezegend is met verbeeldingskracht kan ons op een verrassend nieuwe wijze naar de werkelijkheid laten kijken, er aspecten van blootleggen die wij eerder niet zagen en onze ogen openen voor waar wij aan voorbij leefden.

Zo wilde Vincent van Gogh in een bepaalde fase van zijn kunstenaarschap door middel van zijn tekeningen en schilderijen mensen gevoelig maken voor het lijden van hun medemensen. De filosoof Martin Heidegger (1889-1976) meende dat kunst waarheid zou kunnen onthullen. Over een schilderij van Van Gogh waarop je twee boerenschoenen ziet afgebeeld, schreef hij: 'Uit de donkere opening van het uitgetrapte binnenste van het schoeisel staart het afmattende van het altijd maar werken.'

In onze tijd beleven we een herwaardering van de macht van de verbeelding. Dat lijkt te maken te hebben met het feit dat enerzijds geïnstitutionaliseerde religies hun vermogen mensen te inspireren lijken te hebben verloren en anderzijds een door plat rationalisme eendimensionaal geworden wereld door veel mensen als weinig aantrekkelijk wordt ervaren.

Kunst lijkt de functies die de religies vroeger hadden, over te nemen. Zo is voor de theoloog Harry Kuitert, die in zijn latere werk de betekenis van verbeelding steeds

meer is gaan benadrukken, verbeelding de kracht waardoor wij het chaotische (het zinloze) van het bestaan te boven zouden kunnen komen. Een citaat uit één van zijn boeken (*Hetzelfde anders zien* met als ondertitel *Christelijk geloof als verbeelding*):

Verbeelding is een kracht die we moeilijk kunnen overschatten. Als mensen denken dat ze naar de hemel gaan wanneer ze sterven, is sterven iets heel anders voor ze dan het stomme feit van de vertering in de groeve. Zoals een overstroming iets heel anders wordt als je er een straf van God in ziet: dan wordt het een Zondvloed. Door gegevens die zelf niets zeggen een betekenis te verlenen, laat je ze als het ware spreken, worden ze uitgetild uit de chaos en in een denkbeeldige orde geplaatst, waarin ze iets voorstellen, zoveel voorstellen dat je er tenminste over kunt praten met elkaar, en proberen je leven erin te bedden of – omgekeerd – ze in te bedden in je leven.

Kunst zou ook troost kunnen bieden. In de roman *By Nightfall* van Michael Cunningham zegt de hoofdpersoon: Dat is toch wat je, onder andere, steeds maar weer zoekt in de kunst: redding uit eenzaamheid en subjectiviteit, het besef dat je niet alleen bent in de geschiedenis en de wijde wereld, het mysterie mens dat gelijktijdig wordt verlicht en verduisterd.

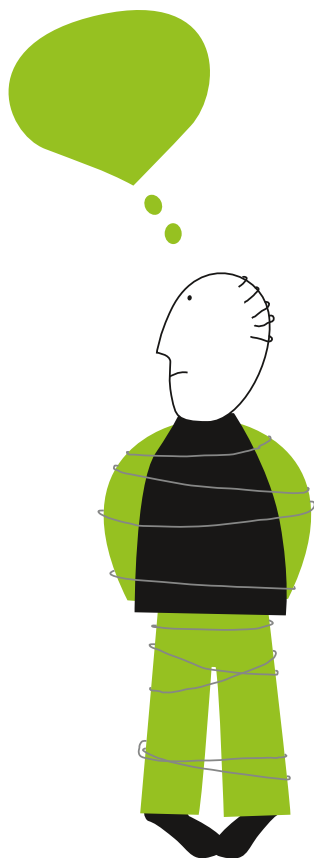

3 Gods Geest en het te boven gaan: verstaan en compassie

De menselijke geest is bij machte de beweging van het *te boven gaan* te maken. Het is een vermogen waarmee wij toegerust en gezegend zijn. Denkend, lachend en fantaserend kunnen wij ons, als wij deze beweging maken, verheffen boven bijvoorbeeld het eendimensionale, het banale en een ieder die zich opblaast en ons imponeren wil.

Tot het loskomen van zichzelf, tot het zichzelf te boven gaan is deze beweging niet in staat. Hoe bevrijdend de beweging soms ook is, wij blijven hopeloos aan onszelf vastzitten. Er zijn momenten waarop wij dat scherp zien. Zo kunnen wij bijvoorbeeld als wij de spot drijven met onszelf, beseffen dat wij juist niet zijn losgekomen van onszelf. Eerder is het tegendeel het geval. Onze zelfspot was niet meer dan een strategie om een ander de wind uit de zeilen te nemen om zodoende onszelf onkwetsbaar te maken. Zou het niet onze woede opwekken als een ander tegen ons zou zeggen wat wij, schijnbaar grootmoedig, schertsend over onszelf zeggen?

Zo kunnen – om een ander voorbeeld te noemen – in het gesprek met onszelf waar Hannah Arendt zoveel waarde

aan hecht, zich zaken laten gelden die wij niet zien omdat wij er blind voor zijn. Je kunt bijvoorbeeld denken aan die bijna onbedwingbare neiging van ons om onszelf te rechtvaardigen.

Over de beweging die nu aan de orde is, het te boven gaan van onszelf, zal in het nu volgende gesproken worden als een beweging die door *Gods Geest* in gang wordt gezet. Ik wil zeker niet beweren dat het uitsluitend en alleen Gods Geest is die ons onszelf te boven zou kunnen doen gaan. Ik vermoed wel dat iemand die in God gelooft sneller geneigd zal zijn de ervaring van het te boven gaan van zichzelf aan de werking van Gods Geest toe te schrijven. Hij zal vermoedelijk ook net als Bonhoeffer, eenmaal tot geloof gekomen, in het te boven gaan waartoe de menselijke geest in staat is een ‘voorbereiding’ en ‘voorwaarde’ van geloof zien.

Als Gods Geest vat op ons krijgt, is een van de dingen die met ons kunnen gebeuren dat wij onszelf te boven gaan en daardoor tevens *al wat mensen scheidt*. Het is een gemeenschapsstichtend gebeuren: als Gods Geest ons verstand aangrijpt komen wij tot *verstaan*, als hij ons hart aangrijpt tot *compassie*.

Wij geloven in Gods Geest die al wat mensen scheidt te boven gaat.

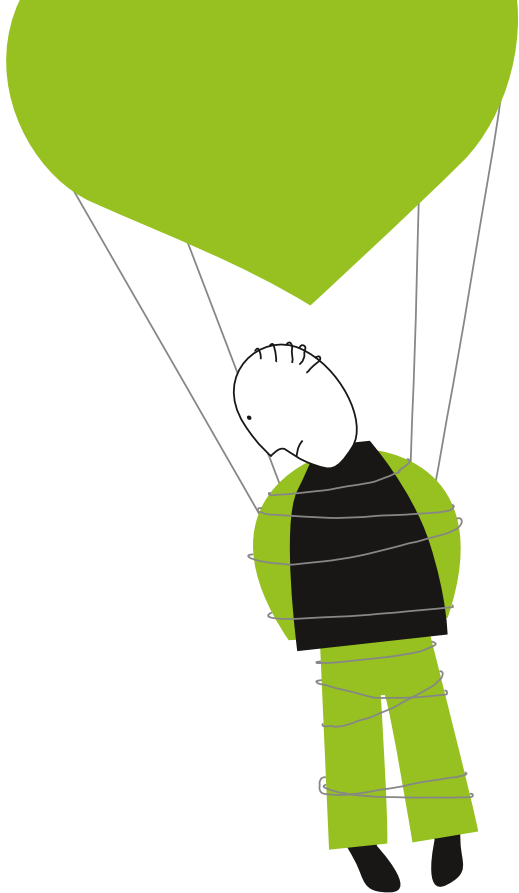
Verstaan

Er is vanzelfsprekend onvoorstelbaar veel waardoor mensen gescheiden kunnen worden en het heeft daarom weinig zin te proberen een inventarisatie te maken van ‘al wat mensen scheidt’. Het is, denk ik, vruchtbaarder concrete voorbeelden te geven van het gemeenschapsstichtende van Gods Geest.

Ik noem in de eerste plaats het verstaan. Verstaan is een ingrijpend gebeuren. Het is iets van een andere orde dan begrijpen. Begrijpen is vooral een zaak van het intellect maar verstaan is iets waarbij onze gehele persoon (‘honderd procent aanwezig’) betrokken is: verstaan betekent altijd ook zelf-verstaan. Het is iets wat ons overkomt. Dat is kenmerkend voor alle echte ervaringen in ons leven. Hoe we ons misschien ook hadden ingespannen om tot verstaan te komen, het moment waarop het zich voltrekt, zal ons altijd overvallen.

Wie tot een of andere vorm van verstaan komt in zijn leven, kan misschien erkennen dat het waar is dat een van de belangrijkste kwaliteiten van Gods Geest is dat hij *levend maakt*. Het verstaan van een woord betekent immers dat datgene waar het woord naar verwijst voor ons geen dode letter meer is maar een levende werkelijkheid is geworden. Dat kan een ingrijpend gebeuren zijn. Hoe ingrijpend kan geïllustreerd worden aan de hand van een

passage uit het boek *De heenreis* van de Duitse theologe Dorothee Sölle (1929-2003). Zij beschrijft in dat boek een ervaring die haar overkwam toen zij in een kerk in België zat. Zij reisde door dat land na haar echtscheiding en was er psychisch slecht aan toe. Zittend in de kerk gingen als een mes de woorden door haar heen die de apostel Paulus op een moment van vervoering Christus tot hem hoorde zeggen: 'Mijn genade is u genoeg.' (2 Kor. 12:9; in de Nieuwe Bijbelvertaling: 'Je hebt niet meer nodig dan mijn genade'). Een buitenstaander die door de lectuur van dit boek deelgenoot wordt gemaakt van zo'n intiem gebeuren, past een respectvol zwijgen. Als hij denkt dat zij op dit moment pas werkelijk en misschien wel voor de eerste keer deze woorden verstond, vergist hij zich hoogstwaarschijnlijk niet. Ze moet de werkelijkheid waar het woord naar verwijst ervaren hebben, mogelijk zelfs de nabijheid Christus – degene die deze woorden volgens het getuigenis van de apostel sprak. De christelijke gemeente belijdt hem als de levende. Het verstaan van een woord is verder *gemeenschapsstichtend*. Het betekent immers ook dat wij diegene die dit woord of deze woorden ooit sprak, verstaan en gaan zien waarom hij dit zei en met het oog waarop. Door het verstaan worden hij en ik als het ware samengebracht. Het kan zijn dat diegene die deze woorden sprak allang dood is, maar op het moment dat wij verstaan is hij dat niet

meer. Hij is voor ons een levende geworden en ons zeer nabij. Gods Geest gaat zoals in de nieuwe remonstrantse belijdenis staat, al wat mensen scheidt, dus ook de dood, te boven. In de christelijke traditie is Christus weleens het *Woord Gods* genoemd. De christelijke gemeente is de gemeenschap van dit Woord.

Het meest ingrijpend ten slotte is het gebeuren van het verstaan als het *het verstaan van onszelf* betreft. Met het verstaan van onszelf bedoel ik iets anders dan zelfkennis. Zelfkennis is mogelijk dankzij die beweging van het te boven gaan waartoe onze geest in staat is: ik denk na over mijzelf. Omdat wij ons niet los kunnen maken van onszelf, blijft onze zelfkennis altijd een dubieuze grootheid.

Het verstaan van onszelf is iets van een andere categorie. Het is een moment van openbaring. Het wordt ons gegeven in een ervaring waarin wij onszelf te boven gaan en gaan zien waartoe ons leven is, wat de bestemming ervan is. Op het moment dat wij dat gaan zien, krijgt ons bestaan in onze eigen beleving pas werkelijk de kwaliteit van leven.

Ik kies een klassiek bijbelverhaal om te verduidelijken wat ik bedoel met dat verstaan van jezelf namelijk het verhaal van de doop van Jezus door Johannes de Doper. Met deze doop treedt Jezus in de openbaarheid. In dit verhaal

speelt Gods Geest een essentiële rol.

De evangelist Marcus vertelt het ons op de volgende wijze:

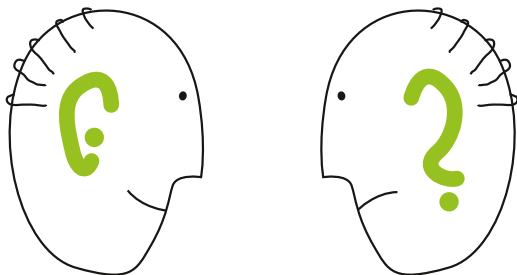
In die tijd kwam Jezus vanuit Nazareth, dat in Galilea ligt, naar de Jordaan om zich door Johannes te laten dopen. Op het moment dat hij uit het water omhoogkwam, zag hij de hemel openscheuren en de Geest als een duif op zich neerdalen, en er klonk een stem uit de hemel: 'Jij bent mijn geliefde Zoon, in jou vind ik vreugde.'

Marcus 1:9-12

Op het eerste gezicht staan de vertelde gebeurtenissen ver van ons af: een hemel die openscheurt, de Geest die als een duif neerdaalt en een stem die uit de hemel klinkt. Maar wat hier als een uiterlijk gebeuren beschreven wordt, zou je ook mogen verstaan als een beschrijving van een innerlijk gebeuren.

Waar het in dit verhaal om gaat zijn de woorden die de stem uit de hemel zegt: 'Jij bent mijn geliefde Zoon, in jou vind ik vreugde.'

Dat zijn voor wie, zoals Jezus, de Bijbel kent bekende woorden. Het zijn de woorden waarmee in het bijbelboek Jesaja een van de teksten begint waarin de levensweg beschreven wordt van iemand die volledig is toegewijd aan God. Deze teksten staan bekend als de liederen van de dienaar.

Als je dit verhaal zou willen verstaan als een beschrijving van een innerlijk gebeuren zou je kunnen zeggen dat Jezus deze liederen van de dienaar op zichzelf heeft betrokken. Door in deze liederen de bestemming van zijn leven te vinden, heeft hij ze op zijn wijze verstaan.

Wie de bestemming van zijn leven gevonden heeft, heeft het idee dat er 'ja' tegen zijn leven gezegd wordt. ('Jij bent mijn geliefde Zoon.') De ervaring van dit 'ja' is pas werkelijk een ervaring van een te boven gaan van jezelf. Het is immers een 'ja' dat *tegen ons* gezegd wordt en dat 'ja' is van een andere orde dan het 'ja' dat *we*, als we tenminste assertieve mensen zijn, tegen *onzelf* weten te zeggen.

Wie de bestemming van zijn leven gevonden heeft, kent vreugde ('in jou vind ik vreugde'). De sensatie van vreugde is bij uitstek één die ons uittilt boven onszelf en ons in beweging brengt. Vreugde gaat al wat mensen scheidt

te boven. Vreugde is iets dat erom vraagt gedeeld te worden, in tegenstelling tot de tevredenheid die we geneigd zijn met een zekere zelfgenoegzaamheid te associëren. Wie vreugde kent, kent het verlangen om een ander daarin te laten delen maar mist het verlangen om een ander naar zijn hand te zetten of over hem te willen heersen. Elk verlangen om zich te laten gelden, zich boven anderen te verheffen, komt voort uit een diepe onvrede met zichzelf.

Wie vreugde kent, kent een bijzondere vorm van zelfverzekerdheid, namelijk één die niet zijn grond vindt in welke vorm van assertiviteit dan ook, maar in het 'ja' dat tegen hem gezegd werd toen hij de bestemming van zijn leven verstond. Daarom voelt hij zich niet gedrongen een ander te overtuigen van datgene wat hij als de waarheid van zijn leven is gaan verstaan. Het verlangen om dat wel te doen, komt doorgaans voort uit een grote onzekerheid met betrekking tot de Waarheid van de waarheid waar iemand uit zegt te leven.

Hij kan tenslotte ook aanvaarden dat de waarheid van datgene waar een ander uit leeft niet dezelfde is als de zijne. Toch verstaat hij op een bijzondere wijze een ieder die in zijn eigen leven die beweging van *het te boven gaan van zichzelf* heeft ondergaan en daarom kan hij de waarheid beamen dat Gods Geest al wat mensen scheidt te boven gaat.

Compassie

Als Gods Geest vat op ons krijgt, brengt hij ons hart tot compassie. Je zou een onderscheid kunnen maken tussen *emoties* en *gevoelens*. Emoties zijn mijn primaire reacties op wat de dingen die gebeuren met mij doen. Zij maken duidelijk hoe het met mij in een bepaalde situatie gesteld is. Hoe meer emoties, hoe minder gevoel, want kenmerkend voor onze gevoelens is juist dat wij daarmee open staan voor een ander: gevoelens gaan naar een ander uit.

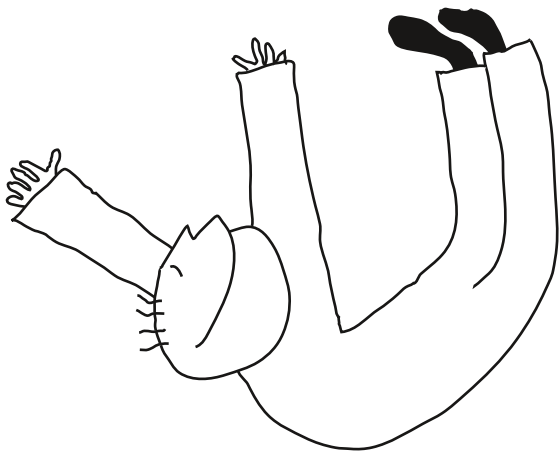
Als dit een correct onderscheid is, moet de compassie vanzelfsprekend tot de gevoelens gerekend worden.

Compassie is immers een zo openstaan voor de ander dat het lijden van een ander het eigen lijden wordt.

Het lijden dat een mens treft, stelt hem in zijn beleving apart. Hij voelt zich op een wijze gescheiden van anderen die onoverbrugbaar lijkt te zijn. Compassie lijkt die gescheidenheid te boven te kunnen komen.

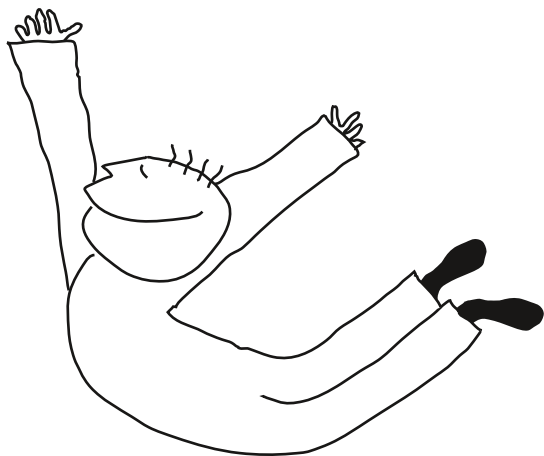
Volgens Karen Armstrong is compassie het kenmerk van elke echte religie: elke echte religie brengt ons ertoe er bij voortduring naar te streven 'buiten onze voorkeuren, overtuigingen en vooroordelen te treden'. Elke dag, de hele dag, geldt de praktijk van de compassie en de Gulden Regel ('Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'). Er zal zich, zegt zij, al doende een

'nauwelijks waarneembare' transformatie voltrekken. Er gebeurt 'iets ondefinieerbaars' met mensen 'die zich met toewijding en talent' aan deze praktijk overgeven. Zij gaan het onzegbare wezen van God 'verpersoonlijken'. Karen Armstrong ziet de compassie dus als een deugd. Kenmerkend voor de deugd is immers ook dat wij door middel van voortdurende oefening onze natuurlijke vermogens tot een graad van perfectie brengen.

Vóóronderstelt de compassie, als openstaan voor de ander, niet toch die beweging van een te boven gaan van jezelf waartoe je zelf niet in staat bent? Vooronderstelt zij niet een gegrepen zijn door de Geest van God wiens wezen volgens de rooms-katholieke theoloog Romano Guardini (1885-1968) compassie is? In zijn boek *Vrijheid genade lot* schrijft hij:

Maar ons wordt geopenbaard dat Hij liefheeft, waarlijk en werkelijk liefheeft. Als de ene mens ondanks alle belangstelling objectief tegenover de ander blijft staan, raakt het hem niet in het diepst van zijn hart hoe het die ander gaat. Tussen hem en die ander staat als een muur de persoons-exclusiviteit: hij, niet ik; ik, niet hij. Maar zodra hij de ander gaat liefhebben, verdwijnt de muur. Hij wordt open, en wat de ander raakt, raakt hemzelf. De liefde maakt, dat de toestand van de geliefde lot wordt voor degene die liefheeft. Door de liefde krijgt het lot toegang tot de ruimte van de persoon. En juist dit is gebeurd met God. (...) Men kan dan ook nauwelijks anders zeggen dan dat de schepping voor God zijn 'lot' is geworden. Gewoonweg tastbaar wordt het in Christus, die de epifanie (verschijning, FK) van de onzichtbare God is.

Ervaring en het te boven gaan

In dit hoofdstuk wil ik tot besluit iets schrijven over het begrip *ervaring*. Dat is een van de lastigste begrippen die er bestaan. Ik probeer er in het verband van het fenomeen van het te boven gaan iets over te schrijven omdat ik zou willen verdedigen dat het kenmerk bij uitstek van iedere echte ervaring is dat wij iets ondergaan dat ons, laat ik het bescheiden formuleren, *voorlopig* te boven gaat. Als wij wat ons overkwam, een plaats hebben gegeven (om een geliefde beeldspraak aan te halen), heeft de ervaring haar karakter van *het ons te boven gaan* verloren. Ik geloof dat er ervaringen zijn die ons in onze beleving blijvend te boven gaan. Dat zijn de beslissende ervaringen in ons leven.

Kenmerkend voor elke echte ervaring lijkt mij dat wij pas in de loop van de tijd ons de reikwijdte en consequenties van wat wij hebben ondergaan realiseren. Soms werpt een gebeuren in de toekomst een verrassend nieuw licht op wat de betekenis is van wat ons in het verleden overkwam.

Ervaren verschilt in dit opzicht hemelsbreed van *meemaken*. Iets meemaken is iets ondergaan voor een moment: een sensatie, een prikkel, een kick. 'Je moet het allemaal een keer hebben meegemaakt', luidt een van de geboden van onze tijd. Wat wij meemaken, schudden wij van ons af zoals een eendje dat uit het water stapt, het water van

zijn veren. Een instructief voorbeeld in dit opzicht zijn de vele soaps die wij dag in dag uit kunnen bekijken. Wat de helden van deze series in een paar afleveringen meemaken, grenst vaak aan het ongelooflijke. Het is niet te vergelijken met wat ik in mijn leven meemaak. Toch lijkt het de karakters in de soaps weinig te doen. Ingrijpende gebeurtenissen lijken niet meer te zijn dan incidenten die op geen enkele wijze doorwerken in de toekomst.

Kenmerkend voor elke echte ervaring lijkt mij verder dat zij iets dwingends hebben. Ik bedoel daar in de eerste plaats mee dat zij ons dwingen de werkelijkheid te zien zoals zij is en niet zoals wij hopen, wensen en verlangen dat zij is. In de tweede plaats dwingen zij ons te reageren. Wij kunnen niet doorleven alsof er niets gebeurd is zoals wij met alles wat wij meemaken wel kunnen doen. De echte ervaring stelt mij apart en doet mij beseffen dat ik op wat mij overkwam op mijn eigen wijze zal moeten reageren.

Ervaringen een dwingend karakter toeschrijven is een andere manier van zeggen dat wij iets ondergaan dat ons te boven gaat.

4 De Geest en de weg van het geloof

In het vorige hoofdstuk is de Geest in verband gebracht met *verstaan* en *compassie*. Een centrale stelling in dat hoofdstuk was: als de Geest ons verstand aangrijpt komen wij tot verstaan, als hij ons hart aangrijpt tot compassie. Als de Geest ons aangrijpt, dient zich in ons leven een dimensie aan die ons te boven gaat. Het is een dimensie die het ons mogelijk maakt, om de term van Bonhoeffer hier nog eens aan te halen, om *meerdimensionaal* te leven.

Nu zijn de momenten waarop de Geest die ons te boven gaat zich in ons leven aandient, inderdaad niet meer dan momenten. Geloven zou je ook kunnen omschrijven als de inspanning die je je getroost om vast te houden aan die momenten waarop wij de werking van de Geest op zo'n krachtige wijze hebben ervaren. Dit vasthouden is een onderdeel van wat je de weg van het geloof zou kunnen noemen. Het klassieke woord voor dit vasthouden is *volharden*. Het klassieke woord voor het begin van deze weg is *roeping*.

Roeping verwijst dus naar het verleden en *volharden* naar het heden. Er is ook nog de dimensie van de toekomst. Daarvoor zal ik het woord *vrucht dragen* gebruiken. In dit

hoofdstuk gaat het over de relatie van de Geest tot de weg van het geloof.

Roeping

In het eerste hoofdstuk heb ik de werking van de Geest in verband gebracht met het *verstaan*. Een ingrijpende vorm van verstaan is daar het *verstaan van zichzelf* genoemd. Het verhaal van de doop van Jezus door Johannes de Doper heb ik als voorbeeld gebruikt om duidelijk te maken wat er met dat verstaan van zichzelf bedoeld wordt: het verstaan van zichzelf is een moment van openbaring, een moment waarop wij zien wat de bestemming van ons leven is.

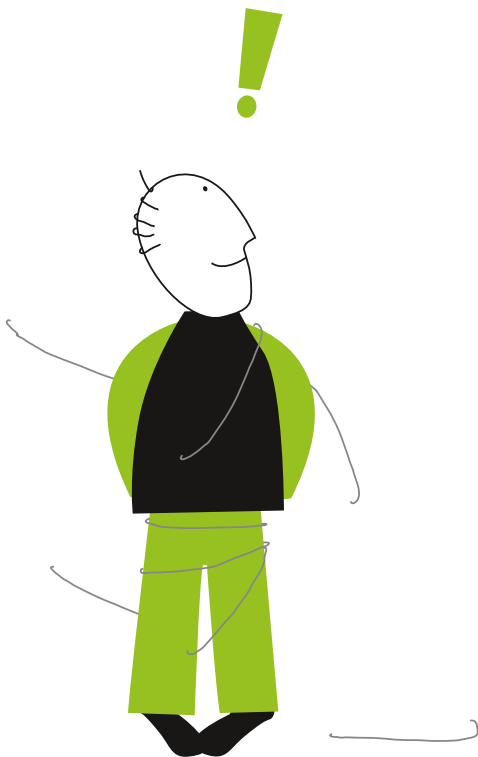
Ik wil nu proberen preciezer te beschrijven wat dat verstaan van zichzelf vooronderstelt en met zich meebrengt. Om dat te doen maak ik gebruik van het woord *roeping*. Roeping vooronderstelt om te beginnen de ervaring van het *apart gesteld zijn*. Bij Jezus gebeurt dat in het verhaal van zijn doop op een wel heel bijzondere wijze.

De ervaring van apart gesteld worden confronteert ons op een doorgaans tamelijk hardhandige wijze met onze eigen individualiteit. De vraag die mensen nogal eens willen stellen als hen iets overkomt waardoor zij zich apart gesteld voelen is: waarom overkomt *mij* dit?

Hoe de ervaring van apart gesteld worden kan leiden tot het besef van roeping wil ik proberen te illustreren aan de hand van een ervaring die velen zullen herkennen: die van het verlies van iemand die ons lief is.

Een dergelijke ingrijpende ervaring maakt, net als alle ervaringen waardoor wij ons apart gesteld voelen, een einde aan wat we in normale omstandigheden als een vanzelfsprekende beweging ervaren: ons leven komt als het ware tot stilstand. In de loop van de tijd kan na en naast het verdriet en gemis, het besef doorbreken dat ik in mijn eigen leven verder kan dragen waar die ander in zijn of haar leven voor stond en wat dankzij die ander voor mij van betekenis is geworden. We gaan ons eigen leven dus als het medium, het instrument zien waarmee we dat kunnen vasthouden en doorgeven. Het klassieke woord voor het doorbreken van dat besef is *roeping*. Roeping betekent dus dat we in een relatie tot onszelf zijn komen te staan. We zijn ons eigen leven als een instrument gaan zien waarmee we bijvoorbeeld wat ons in een ander geschonken was, kunnen doorgeven.

Roeping en individualiteit hebben dus veel met elkaar te maken, maar de ervaring apart gesteld te worden brengt wel een heel bepaald besef van individualiteit met zich mee, één waar we mogelijk in onze tijd niet in de eerste plaats aan denken. De tijd waar wij in leven wordt vaak gekarakteriseerd als één van individualisering. Onder

individualisering verstaat men dan zoiets als het vermogen zich los te maken van voorgegeven bindingen en de vrijheid bindingen aan te gaan op grond van eigen keuzes. In het voorbeeld dat ik noemde is echter noch van het ene noch van het andere sprake. Eerder is er sprake van iets dat eraan tegengesteld is: we *worden* losgemaakt en teruggeworpen op onszelf en de ontdekking die we doen over dat wat we met ons eigen leven kunnen doen, ervaren we als iets dat verplichtingen schept of zoals dat gaat bij roepingen waar we gehoor aan moeten geven. De mogelijkheid het eigen leven als roeping te verstaan, vooronderstelt dus naast de ervaring apart gesteld te zijn, de ervaring dat iets of iemand voor ons van betekenis is geworden. Die ervaring is in zekere zin ook weer te zien als een ervaring waardoor wij ons van onze individualiteit bewust worden.

Dat iets of iemand voor ons van betekenis wordt, is niet iets waar wij voor kunnen kiezen. Het is al gebeurd op het moment dat wij ons ervan bewust worden. Dat iets of iemand voor ons van betekenis wordt, zegt natuurlijk veel, zo niet alles over wie wij zijn. Zo ontdekken wij onszelf.

Door roeping nemen wij onze plaats in een traditie in. Wie of wat voor ons van betekenis is geworden, is immers altijd aan ons voorafgegaan. Of en hoe ons leven doorwerkt in dat van anderen, weten we niet. Ik zal daar

in het laatste paragraafje van dit hoofdstuk een paar opmerkingen over maken.

Roeping, om het bovenstaande kort samen te vatten, vooronderstelt allereerst de ervaring van *apart gesteld worden* en vervolgens die van *verbonden worden*. Dat zijn de twee fundamentele categorieën waar al onze ervaringen in kunnen worden ondergebracht.

Wat Gods Geest in ons leven bewerkstelligt, zou ook aan de hand van deze twee categorieën uiteengezet kunnen worden.

Voor wie in de christelijke traditie staat, is Christus van betekenis geworden. In de beleving van wie dat overkomt, gebeurt dat op een in jouw leven bijzondere wijze. Je hebt bijvoorbeeld bij een ander waargenomen wat het geloof in Christus in het leven van een mens vermag, een waarneming die niet naliet indruk te maken. Zelf las ik als zestienjarige scholier van de hervormde theoloog Berkhof het boekje *De mens onderweg*. Het was het eerste theologische werkje dat ik in mijn leven gelezen heb. Als puber tobberend over de levensvragen die zich dan onvermijdelijk aandienen, maakte de formulering die ik in dit boekje las: dat Christus de mens was zoals God die had bedoeld, een diepe indruk.

Op bijzondere wijze worden het *apart gesteld* en *verbonden worden* in de hoofdstukken 14, 15 en 16 van het evangelie naar Johannes ter sprake gebracht. In deze

hoofdstukken spreekt Jezus een aantal afscheidsreden uit. In die afscheidsreden zegt hij onder andere:

Werkelijk, het is goed voor jullie dat ik ga, want als ik niet ga zal de pleitbezorger niet bij jullie komen, maar als ik weg ben, zal ik hem jullie zenden. Wanneer hij komt zal hij de wereld duidelijk maken wat zonde, gerechtigheid en oordeel is: zonde – dat ze niet in mij geloven, gerechtigheid – dat ik naar de Vader ga en jullie me niet meer zien, oordeel – dat de heerser over deze wereld is veroordeeld. Ik heb jullie nog veel meer te zeggen, maar jullie kunnen het nog niet verdragen. De Geest van de waarheid zal jullie, wanneer hij komt, de weg wijzen naar de volle waarheid. Hij zal niet namens zichzelf spreken, maar hij zal zeggen wat hij hoort en jullie bekendmaken wat komen gaat.

Johannes 16:7-13

Het evangelie naar Johannes is het enige evangelie waarin het afscheid dat Jezus van zijn leerlingen neemt een zelfstandig thema is. Dit afscheid hoort zelfs bij de goede boodschap die het evangelie wil zijn. In Johannes 16:7 zegt Jezus namelijk: ‘Werkelijk, het is goed voor jullie dat ik ga.’ Het afscheid dat iemand terugwerpt op zichzelf en apart stelt wordt hier een goede zaak genoemd. Waarom? Dat legt Jezus in het vervolg van dit vers uit: ‘want als ik niet ga, zal de pleitbezorger niet bij jullie komen, maar

als ik weg ben zal ik hem jullie zenden'. 'Pleitbezorger' is het woord dat in het evangelie naar Johannes voor de Geest wordt gebruikt. Het is een woord dat als zoveel beeldspraak in de Bijbel ontleend is aan de juridische sfeer. Deze pleitbezorger staat de gelovigen op alle mogelijke manieren bij. Hij doet dat onder andere door 'alles duidelijk te maken en alles in herinnering te brengen wat Jezus tegen hen gezegd heeft' (Joh. 14:26). Hij zal de leerlingen er verder toe brengen te getuigen (Joh. 15:27). Het afscheid waardoor de leerlingen apart gesteld worden, maakt het dus mogelijk dat zij dragers van de Geest worden en zo gaan voortzetten wat met Jezus begon. In Joh. 16:13 wordt iets heel opvallends van de pleitbezorger gezegd: hij zal de weg wijzen 'naar de volle waarheid'. Ik vermoed dat de belofte die Jezus hier doet, te maken heeft met wat zo kenmerkend lijkt te zijn voor elke echte ervaring: dat wij door wat wij in de toekomst zullen ondergaan, een beter zicht gaan krijgen op wat ons eigenlijk in die ervaring geschonken is.

Volharding

De tweede fase op de weg die de gelovige gaat, één die vermoedelijk het grootste deel van zijn leven in beslag neemt, is die van de volharding. Wat kan ons helpen

te volharden? Misschien het besef dat volharding altijd betrekking heeft op zaken die ons geschonken zijn, onze talenten bijvoorbeeld, of zaken die in ons door anderen zijn gewekt, zoals onze liefde voor hen. Het feit dat wij geloven, iets waar wij immers niet toe komen op grond van een keuze, hoort daar ook toe. Wij zijn zelf in eerste instantie passief en beseffen dat er een inspanning van onze kant vereist is om wat in ons gewekt en wat ons geschonken werd, vast te houden en tot bloei te laten komen. Willen wij die inspanning niet graag verrichten? Verlangen wij er niet des te meer naar om dat te doen naarmate het besef krachtiger in ons leeft dat alles wat er werkelijk toe doet in ons leven tot de dingen hoort die ons geschonken werden en waarvan geldt dat wij er geen enkel recht op kunnen laten gelden?

In zijn eerste brief aan de gemeente in Korinte stelt Paulus de retorische vraag: 'Bezit u ook maar iets dat u niet geschonken is?' (1 Kor. 4:7) Zonder het woord te noemen, wijst Paulus door deze vraag te stellen op de asymmetrie tussen wat wij ontvangen hebben en wat wij in staat zijn te geven. Wie gelukkig is, zal grif willen erkennen dat die asymmetrie bestaat. Een gelukkige relatie wordt toch daardoor gekenmerkt dat de beide partners dit besef van asymmetrie kennen. Als één van de twee op de gedachte komt dat hij vermoedelijk meer geeft dan ontvangt, is hij vrijwel zeker niet gelukkig meer. Als hij

een evenwicht tussen beide constateert, is dat mogelijk een reden om tevreden te zijn maar tevredenheid is van een andere orde dan gelukkig zijn.

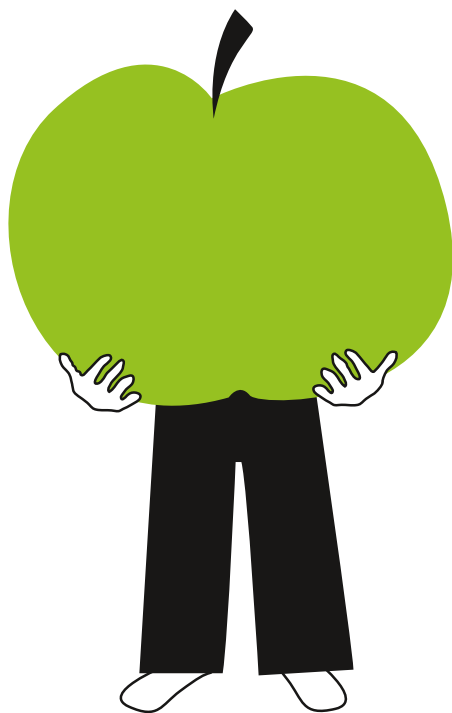
Wat kan ons helpen te volharden? Een krachtig besef van wat ik in de vorige alinea onder woorden heb proberen te brengen.

Maar er is meer: we kunnen ons ertoe zetten de kracht van de ervaring waarmee de weg van ons geloof begon, die van geroepen te zijn, ons *te binnen te brengen*. Dat proberen we onder andere in een kerkdienst te doen. Als de oorspronkelijke kracht van deze ervaring zich weer in ons leven aandient, zullen wij dat altijd ondergaan als een gave, een gave van de Geest.

Het zijn de momenten waarop het ons soms gegeven is terugkijkend te ontdekken dat ook ons volharden werd geïnspireerd door de Geest die op een voor ons verborgen wijze in ons werkzaam was.

Vruchtdragen

Met *vruchtdragen* komt de toekomst in beeld. Wat is het effect van de dingen die wij doen? Hoe werkt in de toekomst, in het leven van anderen door wat wij tot stand probeerden te brengen en waar wij ons voor inspanden? De beeldspraak van het vruchtdragen is geliefd in de

Bijbel. Zo is een bekende gelijkenis van Jezus die van de zaaier (zie onder andere Marcus 4:2 en verder). Mogelijk heeft Jezus deze gelijkenis verteld toen er door omstanders getwijfeld werd aan de zin van zijn optreden. Hij zou, zo denkt men weleens, verwezen hebben naar die zo alledaagse handeling van het zaaien. Is het zaad dat gezaaid werd niet heel klein en groeit een gedeelte ervan niet toch op om veel vrucht te dragen?

Na Jezus' kruisdood gingen mensen die tot geloof in hem waren gekomen, in het zaad dat in de aarde valt een beeld zien voor het lot dat Jezus getroffen had. Was zijn leven menselijk gesproken niet op een mislukking uitgelopen maar droeg het vrucht net als het zaad dat in de aarde valt en sterft?

Een mens weet niet of en hoe wat hij doet, doorwerkt. Wij denken daar ongetwijfeld weleens over na. Als wij dat doen, maken wij vaak gebruik van de categorieën *lukken* en *mislukken*. Dat zijn categorieën die alleen betrekking hebben op onze prestaties, op wat wij hebben gedaan.

Wat ons ontgaat, is dat we voor een ander doorgaans niet van betekenis zijn geworden vanwege de dingen die wij hebben gedaan maar vanwege de persoon die wij zijn. Wij weten niet hoe ons leven vrucht draagt in dat van anderen. Wij moeten als de zaaier leren om het effect van de dingen die wij doen uit handen te geven. Als wij dat

doen krijgt ons handelen een bijzondere kwaliteit, die we met een klassiek woord uit de christelijke spiritualiteit *dienen* zouden kunnen noemen. Dienen is niet zozeer bepaalde dingen *doen* als wel de dingen die je doet – en in principe kan dat alles zijn – op een *bepaalde wijze* doen, die gekenmerkt wordt doordat je een ander de vrijheid laat om er op zijn of haar manier mee om te gaan. Alleen die ander kan immers uitmaken of hij wat wij doen wel of niet als een vorm van dienen kan verstaan. Mogelijk kan hij niets met datgene wat wij speciaal voor hem meenden te doen en waar wij ons misschien zelfs zo voor hadden ingespannen maar is hij geïmponeerd door wat wij zomaar zeiden of deden. Mogelijk is een ander nog het meest onder de indruk van wat in onze eigen ogen ondanks al onze inspanningen niet gelukt is, omdat de zijne daardoor geopend werden voor de betekenis van de volharding. De Geest waait nu eenmaal waarheen hij wil.

5 De Geest en de geschiedenis

‘De Geest des Heren heeft een nieuw begin gemaakt’
(Liedboek, lied 686)

In het eerste hoofdstuk noemde ik de Geest het dynamisch beginsel van het te boven gaan. De Geest manifesteert zich als zodanig niet alleen in het leven van de individuele gelovige maar ook in de geschiedenis en wel door zijn vermogen ‘een begin te maken’ en ‘een geschiedenis in gang te zetten’.

Wij zijn er doorgaans op uit om de geschiedenis te *begrijpen*. We denken dat we in staat zijn om haar innerlijke dynamiek bloot te leggen en die vast te leggen in geschiedenisfilosofieën. Maar in de Bijbel worden verhalen verteld over het nieuwe begin dat God telkens weer maakt. Elk nieuw begin is een uitnodiging aan wie het waarneemt om mee te doen. In Jesaja 43:19 wordt God sprekend ingevoerd en worden Hem de volgende woorden in de mond gelegd: ‘Zie, ik ga iets nieuws verrichten, nu ontkiemt het – heb je het nog niet opgemerkt?’ Er wordt geen beroep gedaan op ons begrip, maar op ons vermogen aandachtig te zijn en te verstaan. Het gaat er

immers om dat wij geen toeschouwer blijven maar mee gaan doen met wat begonnen is.

Geschiedenisfilosofieën

Met geschiedenisfilosofieën proberen mensen vaak de geschiedenis in hun greep te krijgen of zo naar hun hand te zetten dat zijzelf er het centrum of het einddoel van vormen. Het eerste zie je bijvoorbeeld al bij de meest simpele filosofie die mensen er op na houden over de geschiedenis, namelijk dat het patroon dat zij laat zien dat van de slingerbeweging zou zijn. Predikanten die tobben over de neergang van hun kerk worden vaak als troost op deze beweging gewezen. Men verzekert hen dat een aan deze neergang tegengestelde beweging niet lang op zich zal laten wachten.

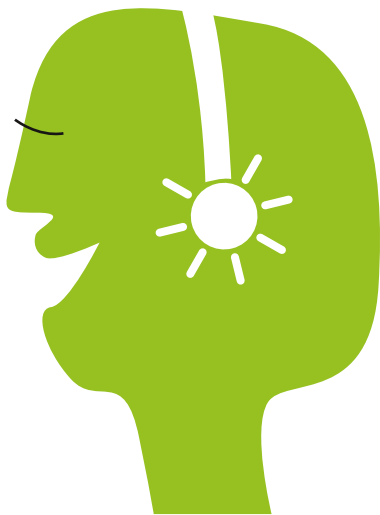
Op het tweede ga ik uitvoeriger in: volgens een oud en wijd verbreide gedachte zou de menselijke beschaving de beweging gevolgd hebben die de zon dag in dag uit aan het hemelgewelf lijkt te maken: van het oosten naar het westen. Het begin van de menselijke beschaving zou in het oosten liggen, in de rivierdelta's van Azië. Via Griekenland en Rome zou zij naar West- en Noord-Europa verder zijn gegaan. Aanhangers van deze voorstelling van zaken vinden we al bij de kerkvaders. De ontdekking

van Amerika, ruim vijf eeuwen geleden, werd door diegenen, die deze visie omhelsden, als een buitengewoon krachtige bevestiging ervan ervaren. De beschaving zou wederom westelijker verder gaan.

Niet iedereen in Europa was de mening toegedaan dat de beschaving tot een nog grotere hoogte zou kunnen stijgen dan zij in Europa had gedaan. Iemand die ervan overtuigd was dat dit niet zo was, was de filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831). De beschaving was ook volgens hem begonnen in het oosten. In de eerste fase van de beschaving – Hegel sprak over ‘de kindertijd van de mensheid’ – kende de mens nog niet de vrijheid, noch een innerlijke noch één die door de samenleving werd gegarandeerd. Het lag buiten het gezichtsveld van de patriarchale samenleving – een voor het begin van de menselijke beschaving zo kenmerkende samenlevingsvorm – om dat te doen. Pas in Europa zou er in de mens zelf een zon opgaan, ‘de innerlijke zon van het zelfbewustzijn’ die ‘een stralend licht verspreidt’ en in Duitsland (‘die Germanische Welt’) zou de werkelijk geestelijke vrijheid gestalte gekregen hebben. Van Amerika had Hegel geen al te hoge verwachtingen. Hij zag de Amerikanen als ‘onnozele kinderen’ die bij de dag leven zonder benul van ‘hogere gedachten en doelen’. Het dynamische beginsel dat in de geschiedenis werk-

zaam is en dat de vrijheid als einddoel had noemde Hegel *Geest*.

Deze Geest ging al diegenen die onwetend waren van de innerlijke dynamiek die in de geschiedenis werkzaam was te boven, maar diegenen die zich van zijn werking bewust waren, zoals vanzelfsprekend in de eerste plaats Hegel zelf, niet meer.

Vrijzinnig-protestanten en de zin van de geschiedenis

De vrijzinnig-protestanten (de ‘modernen’ zoals zij in de negentiende eeuw genoemd werden) waren erg gevoelig voor de gedachte dat in de tijd waarin jij leeft, datgene waar het in de geschiedenis om begonnen is, gerealiseerd zou zijn.

Zij waren zelfbewust en zagen hun eigen vorm van christen-zijn als de voltooiing en het eindpunt van een lange ontwikkeling. Zij omhelsden de kijk op de geschiedenis die Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) in zijn invloedrijke boekje *De opvoeding van het mensengeslacht* (*Die Erziehung des Mensengeschlechts*, 1780) ontwikkeld had.

De zin van de geschiedenis was volgens Lessing dat de mensen worden opgevoed tot mondige en volwassen schepsels. God heeft de taak van opvoeder op zich genomen en van opvoeders moet je aanvankelijk het meeste maar op hun gezag aannemen. Net als Hegel ging Lessing dus uit van een ‘kindertijd van de mensheid’. De Verlichting, die machtige emancipatiebeweging die door de filosoof Immanuel Kant (1724-1804) zo treffend is omschreven als het einde van de *onmondigheid* van de mens omdat hij het ging wagen op zijn eigen verstand te vertrouwen, maakte aan die kindertijd dus een definitief einde. Mensen, althans de verlichten onder hen,

gaan zich realiseren dat wat zij aanvankelijk op gezag moesten aannemen ('openbaring'), zij nu zelf kunnen bedenken dankzij het gebruik van hun redelijke vermogens. Opvoeding is vanaf dit moment niet meer nodig en overbodig geworden. Een citaat uit *De opvoeding van de mensheid*:

De opvoeding geeft de mens niets dat hij niet ook zelf had kunnen vinden; wat hij ook zelf had kunnen vinden geeft zij hem alleen eerder en met minder inspanning. Zo geeft de openbaring de mensheid niets waarop de menselijke rede, aan zichzelf overgelaten, niet ook zou komen; de belangrijkste van die dingen gaf en geeft zij hem alleen eerder. (par. 4)

Deze gedachte van Lessing heeft zeer veel invloed gehad in het vrijzinnig-protestantisme dat zichzelf graag zag als een spirituele stroming waarin het *denkend geloven* een belangrijke plaats innam. Daarmee bedoelde men dan het op eigen kracht bedenken van wat in de christelijke traditie als openbaring was overgeleverd. Vrijzinnig-protestanten hebben de Verlichting toegejuicht. Er waren zelfs vrijzinnigen (zoals de bekende remonstrantse theoloog Lambertus Jacobus van Holk, 1893-1982) die hun geloof beleden in de goddelijke betekenis ervan.

Darwins evolutietheorie

De evolutietheorie van Charles Darwin (1809-1882) verstonden de ‘modernen’ als een krachtige bevestiging van de optimistische ideeën die zij er op nahielden. Door dat te doen legden zij deze theorie op een wijze uit die ver van Darwin zelf afstond. Voor hem was het evolutieproces een doelloos gebeuren. Zo konden de modernen dit proces echter onmogelijk zien; zij zagen er een manifestatie in van de ‘scheppende werkzaamheid van de oneindige Geest’.

De modernen hadden ook moeite met de implicatie van Darwins theorie dat er geen principieel onderscheid meer zou zijn tussen mens en dier. De mens had toch met de geest een evident hogere vorm van leven in zich dan het dier en had daarom ook een hogere bestemming. Een belangrijke bijbeltekst voor hen was 1 Kor. 15:44 en verder:

Er wordt een aards lichaam gezaaid, maar een geestelijk lichaam opgewekt. Wanneer er een aards lichaam is, is er ook een geestelijk lichaam. Zo staat er ook geschreven: ‘De eerste mens, Adam, werd een levend aards wezen.’ Maar de laatste Adam werd een levendmakende geest. Niet het geestelijke is er als eerste, maar het aardse; pas daarna komt het geestelijke.

Deze woorden van Paulus werden in een evolutionaire zin uitgelegd. Men meende namelijk dat de wet van de evolutie in deze tekst door Paulus onder woorden zou zijn gebracht. Deze wet, zo schreef de moderne predikant P.H. Hugenholtz jr. (1834-1911), ‘zegenen wij omdat ze ons niet alleen op onze lage afkomst wijst maar ook op onze heerlijke bestemming’.

In mijn keuze van geschiedenisfilosofieën ben ik zeer eenzijdig geweest. Ik heb die filosofieën gekozen die door de vrijzinnig-protestanten in hun eerste bloeiperiode, in de negentiende eeuw, werden omhelsd omdat zij steun leken te bieden aan hun overtuiging dat zij het waren die het christendom vertegenwoordigden dat de toekomst heeft. Het zijn filosofieën waarin de Geest gezien wordt als het dynamisch beginsel van de geschiedenis: het is in de geschiedenis om de Geest begonnen, om de vrijheid die zijn doel is, om de 'heerlijke bestemming' die hij is, om de mondigheid die hij bewerkstelligt zodat de mens op grond van eigen kracht tot die inzichten kan komen die hij vroeger als openbaring moest aanvaarden. Wie begrijpt waarom het begonnen is, heeft in principe alles begrepen. De Geest die men ontdekt had als leidend beginsel van de geschiedenis had vanaf dat moment niets nieuws meer te bieden. Nu de moderne mens begiftigd was met deze inzichten zou de Geest hem niet meer te boven kunnen gaan.

De geschiedenis stoort zich echter weinig aan de filosofieën die wij er over haar op na houden en de werkelijkheid laat zich niet veel gelegen liggen aan wat wij ons wel of niet kunnen voorstellen. Het zijn onze ervaringen die ons dwingen om onze filosofieën bij te stellen of zelfs op te geven en het beeld dat wij van de werkelijkheid erop nahielden te corrigeren.

Bijbel: een begin maken

In de verhalen die in de Bijbel over God verteld worden, blijkt dat een van zijn belangrijkste kwaliteiten het vermogen is om een begin te maken. Hij deed dat ‘in het begin’ toen zijn Geest zweefde over het water en Hij al wat is tot aanzijn riep. Hij deed het toen Hij Abram riep en Hij deed het toen Hij zijn volk uit Egypte leidde. Kunnen we begrijpen waarom dat vermogen om een begin te maken met God in verband gebracht wordt? Heeft het er niet mee te maken dat wij elk nieuw begin in ons leven ervaren als een gebeuren dat *ons te boven gaat*? Ervaren wij het niet als een wonder als het ons zelf lukt een nieuw begin te maken? De vrijheid om het te doen, ervaren wij als iets dat ons geschonken wordt. Die vrijheid maakt het ons mogelijk niet langer in de ban te zijn van wat ons belette om een nieuw begin te maken. Er is veel dat ons kan verhinderen om dat te doen: het verleden dat ons zo bindt dat het ons niet lukt om ons ervan los te maken; de toekomst die ons met zoveel zorg vervult dat het ons verlamt; het kan ook iets zijn dat een ander ons heeft aangedaan of onthouden, zodat wij alleen nog maar verlangen naar wraak. Als het ons lukt dit alles te boven te komen, ervaren wij een vrijheid die ons te boven gaat. Het is een vrijheid die vat op ons krijgt – en soms gebeurt dat als wij bij een *ander* die vrijheid

waarnemen. Daardoor verliezen de vele wijzen waarop wij gebonden zijn hun vanzelfsprekendheid. De vrijheid waar de ander in staat, kunnen wij als een uitnodiging ervaren om onze eigen onvrijheid achter ons te laten. Elk nieuw begin heeft, net als de vrijheid die er de vooronderstelling van is, iets uitnodigends. Ook dit uitnodigende ervan maakt een nieuw begin tot een gebeuren dat ons te boven gaat: het is er al, het is al begonnen. Het begin is ons zelf ontgaan; de waarneming van een nieuw begin heeft in onze beleving altijd iets van het 'te laat'. Dat besef spoort ons aan om 'ja' te zeggen en mee te doen.

‘Meedoen’ – daartoe nodigt ook het evangelie ons uit. Het evangelie verdraagt geen toeschouwers. Iemand heeft eens gezegd dat het hele evangelie samengevat zou kunnen worden in het ene woordje ‘*kom!*’, meedoen met het begin dat God in Jezus gemaakt heeft. Wat God begonnen is wordt in het evangelie *Koninkrijk van God* genoemd. Je zou wat met die uitdrukking bedoeld wordt misschien nog het beste kunnen omschrijven als de bestemming van onze wereld. Jezus predikt niet alleen dat koninkrijk, in wat hij doet wordt het zelfs al zichtbaar. Het is al begonnen als hij bijvoorbeeld mensen vergeeft en geneest.

Paulus

Elk begin is een uitnodiging en een belofte, de belofte dat iets begonnen is dat toekomst heeft. In elk nieuw begin laat de toekomst die erin besloten ligt zich gelden. De macht van de toekomst die zich laat gelden is in het denken van de apostel Paulus een belangrijk thema.

Paulus noemt deze macht *Geest*.

De Geest overwint in zijn denken een leven waarin de macht van het *vlees* zich laat gelden. Een leven waarin dat gebeurt is een leven dat op zichzelf gericht is, dat in zichzelf opgesloten is of, om een eerder geciteerde

formulering van Bonhoeffer aan te halen die tamelijk adequaat uitdrukt wat Paulus bedoelt, een leven dat in de greep is van het eendimensionale.

In de Nieuwe Bijbelvertaling wordt het woord vlees overigens vermeden en wordt er gesproken van een leven waarin men 'zich door de eigen natuur laat leiden' (zie bijvoorbeeld Romeinen 8:5).

Een leven waarin de macht van de Geest zich laat gelden is voor Paulus een nieuwe bestaanswijze. Hij had dat zelf zo ervaren. De beslissende ervaring in zijn leven die hem tot dit inzicht bracht, overkwam hem toen hij op weg was naar Damascus (zie Handelingen 9). Aan hem, die de christenen vervolgde, verscheen, in een moment van mystieke vervoering, Christus. Over de reikwijdte van deze ervaring is Paulus zijn leven lang blijven denken. Hij verstond haar in de eerste plaats in het kader van de apocalyptische wereldbeschouwing die hij erop nahield. Aanhangers van deze wereldbeschouwing waren ervan overtuigd dat het einde van deze wereld nabij was. Zij verwachtten op korte termijn gebeurtenissen als de opstanding van de doden, het oordeel en de schepping van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde.

Door wat hem op weg naar Damascus overkwam, kwam Paulus tot de overtuiging dat de opstanding van Christus gezien moet worden als het begin van die nieuwe schepping. Zij is al begonnen, niet op die spectaculaire

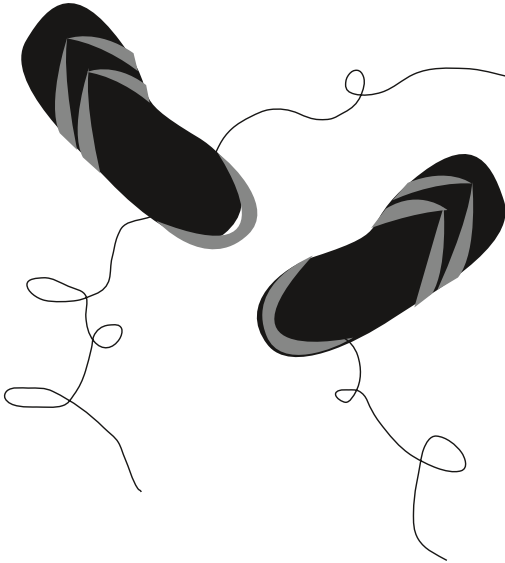
wijze die de apocalyptici verwachtten, maar weer op een in zekere zin bescheiden wijze, één die onopgemerkt kan blijven.

Als elk nieuw begin, is het een uitnodiging om mee te doen. Het ritueel dat symboliseert dat een mens dat gaat doen, is de doop. Paulus ontwikkelde een dooptheologie die inhoudt dat een mens door gedoopt te worden, op een mystieke wijze verbonden wordt met het sterven en de opstanding van Christus. In de tweede brief aan de gemeente van Korinte (5:17) schrijft Paulus: 'Daarom ook is iemand die één met Christus is, een nieuwe schepping. Het oude is voorbijgegaan, het nieuwe is gekomen.' De Geest die de macht van die nieuwe schepping, en dus van de toekomst is, laat zich in het leven van de dopling gelden en liefde, vreugde en vrede, geduld vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing worden er de kenmerken van. Paulus noemt ze de vruchten van de Geest.

De nieuwe schepping breekt dus in de oude schepping door. In de eerste plaats in de individuele gelovige, in de tweede plaats in de gemeente die Paulus zag als een vrucht van de Geest. In de gemeente zou de macht van de toekomst zo sterk zijn dat alle voor de 'oude wereld' zo kenmerkende onderscheidingen hun geldigheid verloren hadden:

U allen die door de doop één met Christus bent geworden, hebt u met Christus omkleed. Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus.

Galaten 3:27

Tot slot: één van de meest imponerende verhalen waarin in het evangelie het *beginnen* aan de orde is, vind ik dat van de intocht van Jezus in Jeruzalem. Zijn intocht in Jeruzalem op een ezel is een ‘profetische gelijkenishandeling’. Daarmee wordt een handeling bedoeld waardoor een profeet de boodschap die hij brengen wil, zichtbaar maakt. In de Bijbel vinden we veel voorbeelden van zulke handelingen. Zo loopt de profeet Jesaja (zie Jesaja 20) drie jaar lang naakt en barrevoets rond, als teken en zinnebeeld van zijn profetie dat de koning van Assyrië alle Egyptenaren en Nubiërs ‘naakt en barrevoets met ontbloot achterste’ zal wegvoeren.

De intocht verbeeldt op welhaast speelse wijze dat Gods Koninkrijk nabij is. Het is een manifestatie van vrijheid in het aangezicht van de dood. Soeverein gaat Jezus voorbij aan wat dreigt te gaan gebeuren en ook zal gebeuren. Soeverein getuigt hij van datgene waar hij zijn hele leven al van getuigd heeft: het nabijgekomen zijn van Gods Koninkrijk. Het gaat beginnen, sterker nog: het is al begonnen.

Toen ze Jeruzalem naderden en in de buurt waren van Betfage en Betanië bij de Olijfberg, stuurde hij twee van zijn leerlingen vooruit. Hij zei tegen hen: ‘Ga naar het dorp dat daar ligt. Zodra jullie er binnenkomen, zul je daar een ezelsveulen vastgebonden zien staan, dat nog nooit door iemand

bereden is; maak het los en breng het hier. En als iemand jullie vraagt waarom jullie dat doen, zeg dan: 'De Heer heeft het nodig, hij zal het meteen weer terugsturen.' Ze gingen op weg en vonden een veulen dat buiten op straat bij een deur was vastgebonden en ze maakten het los. Er stonden een paar mensen die vroegen: 'Waarom maken jullie dat veulen los?' Ze zeiden wat Jezus hun had opgedragen te zeggen en de mensen lieten hen begaan. Ze brachten het veulen naar Jezus en legden hun mantels op het dier en hij ging erop zitten. Velen spreidden hun mantels uit op de weg, anderen spreidden takken met bladeren uit, die ze in het veld afhakten. Allen die voor hem uit liepen of achter hem aan kwamen, riepen luidkeels:

'Hosanna!

Gezegend hij die komt in de naam van de Heer.

Gezegend het komende koninkrijk van onze vader David.

Hosanna in de hemel!

Marcus 11:1-11

Intermezzo

Omstanders en getuigen

Een gedeelte van een preek voor palmzondag

‘Omstanders’ – laten we op deze palmzondag eens een poging wagen over hen na te denken. We zijn zelf vaak omstanders, mensen die omdat ze toevallig in de buurt waren, terecht komen in bepaalde situaties of juist erop af gingen omdat ze van horen zeggen hadden dat er iets spectaculairs zou gaan gebeuren dat je niet zou mogen missen.

Er zijn omstanders die van zich laten horen en omstanders die er het zwijgen toe doen. Omstanders die van zich laten horen, doen dat altijd luidruchtig. Zij laten er geen twijfel over bestaan hoe zij erover denken. Zij uiten hun bijval of hun afkeuring. Tot meer zijn zij niet in staat. Als ze onverschillig zijn, zijn zij immers geen omstanders meer. Dan gaan zij weer hun eigen weg. Maar de omstanders juichen of schelden. Ze zeggen ‘Hosanna’ of ze zeggen ‘Kruisigt hem’. (...) Zolang een omstander een omstander blijft, zolang hij, met andere woorden deel blijft uitmaken van dat gezelschap, gaat hij met de andere omstanders mee, gaat hij mee met de emoties die juist bij omstanders zo krachtig kunnen zijn, verontwaardiging en woede bijvoorbeeld.

Men zegt weleens dat we in een belevingscultuur leven, een cultuur waarin het de krachtige emoties zijn die ons het besef geven dat we er echt zijn, dat we leven. Ik zou zeggen de belevingscultuur is de cultuur van de omstanders. Wat gaat er veel in hen om. Omstanders kunnen bijvoorbeeld televisiekijkers zijn die in de greep zijn van de emo-tv. Emoties van omstanders kunnen krachtig zijn maar ook uiterst vluchtig. Er zijn altijd weer andere spectaculaire zaken die onze aandacht en onze emoties opeisen. Willen ze onze emoties wekken dan moeten ze veel spectaculairder zijn dan wat we al eerder hadden meegemaakt.

Er zijn echter ook omstanders die het zwijgend aanzien. Ze willen er liever niets mee te maken hebben. Het staat hen tegen dat ze in deze situatie terecht zijn gekomen. Ze blijven liever buitenstaanders. Ze begrijpen dat de situatie waarin ze verzeild zijn geraakt iets van hen verlangt en vraagt, maar juist dat irriteert hen. Ze zijn niet onverschillig. Waren ze dat wel dan waren ze doorgelopen. Maar er kan iets met de omstanders gebeuren. Op twee dingen wil ik wijzen. Ze kunnen moed betonen. Ze kunnen zich losmaken uit de groep van de omstanders. Moed maakt van een ieder van ons een individu. 'Hier ben ik,' zegt iemand die moedig is eigenlijk. Het betonen van moed associëren wij met heldendom. Maar het interessante is dat de echte held altijd zal zeggen dat ie-

dereen in die situatie gedaan zou hebben wat hij gedaan heeft. Hij begrijpt de lof niet die hem wordt toegezwaaid. Een ieder had het gedaan kunnen hebben. Maar veel mensen blijven nu eenmaal omstanders. Als iemand moed betoont, confronteert hen dat met hun eigen onvermogen. Daarom prijzen ze de ander ook zo. Het moet zeker niet worden voorgesteld als iets dat iedereen had kunnen doen. Maar naast de bijval is hier de afkeuring niet ver weg. ‘Wat een uitslover’ wordt nog weleens van iemand gezegd die moedig is.

Toch kan iemand die moed betoont ook inspireren. De intocht van Jezus in Jeruzalem is een staaltje van geloofsmoed. In het aangezicht van de dood blijven getuigen van datgene waarin je gelooft, in het nabijgekomen zijn van het koninkrijk Gods.

Dit is wat er met omstanders kan gebeuren die geïnspireerd raken: omdat zij moedig zijn, maken zij zich los van de andere omstanders.

Volgens het evangelie ontbraken er in die laatste dagen van Jezus in Jeruzalem moedige mensen. Zijn leerlingen waren gevluht, hadden hem verloochend of verraden. De omstanders juichten hem toe en riepen vervolgens om zijn dood. Maar er zijn omstanders geweest die getuigen zijn geworden, die het hebben doorverteld. Ook dat kan dus met de omstander gebeuren: dat hij gaat beseffen dat wat hij zag, niet vergeten mag worden.

De Russische dichteres Anna Achmatova die met haar gedichten stem gaf aan de miljoenen die leden onder de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en het Stalin-bewind, begint haar Requiem met de volgende woorden waarboven staat 'In plaats van een voorwoord': Tijdens de verschrikkelijke jaren van Jezjov (Jezjov was de uitvoerder van Stalins 'Grote Zuivering', РК) heb ik zeventien maanden doorgebracht in de rijen voor de gevangnissen van Leningrad. Op een keer 'identificeerde' iemand mij. Een vrouw met blauwe lippen, die achter mij stond en mijn naam natuurlijk nog nooit had gehoord, kwam op dat moment los uit de verstarring die ons allen kenmerkte en vroeg mij fluisterend (iedereen fluisterde daar): 'Kunt u ook dit beschrijven?' En ik zei: 'Ja.' Toen gleed er iets als een glimlach over hetgeen eens haar gezicht was geweest.

Omstanders zijn getuigen geworden. Het evangelie is op schrift gesteld. Het getuigenis wil iets bewerkstelligen in ons, niet dat wij Hosanna gaan roepen en al helemaal niet Kruisigt hem, nee het getuigenis heeft iets anders op het oog. Het verlangt van ons dat wij zeggen: 'Hier ben ik.'

6 Getuigen

... en hen bezielt tot wat heilig is en goed...

Getuigen roept niet altijd bij iedereen positieve associaties op. Getuigen is voor velen een ander woord voor een opdringerige en hinderlijke wijze van aanwezig-zijn; ongevraagd dringt een ander onze levenssfeer binnen om onze aandacht op te eisen voor zaken waarvan wij liever verschoond zouden willen blijven. Ik zou het getuigen op een andere manier willen benaderen. Ik zie het als iets waaraan niemand ontkomt: uit alles wat wij doen en nalaten, kan, althans door wie scherp waarneemt, opgemaakt worden waar het ons in ons leven om gaat. Of we nu willen of niet, daar leggen we getuigenis van af; als we bezield zijn hoeft een ander niet eens scherp waar te nemen om te zien waarvan we dat doen.

Bezielen, de ziel

Het is de Geest die bezielt. Bezielen betekent 'met een ziel begiftigen'. Moeten we daar de conclusie uit trekken dat we niet als vanzelfsprekend een ziel bezitten? De vraag wordt bevestigend beantwoord door de Poolse

dichteres Wislawa Szymborska (1923-2012) in haar gedicht *Enige woorden over de ziel*, dat als volgt begint:

Een ziel heb je nu en dan.
Niemand heeft haar ononderbroken
en voor altijd.

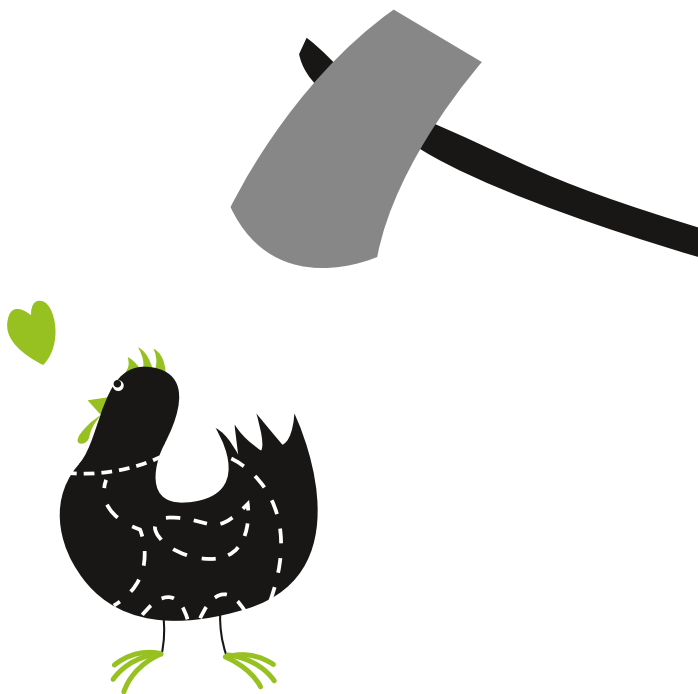
En met enige ironie stelt Szymborska in een van de volgende strofen vast:

Zelden staat zij ons bij
tijdens slopende bezigheden
als meubels verplaatsen
en koffers tillen
of een weg afleggen op knellende schoenen.

Bij het invullen van formulieren
en het hakken van vlees
heeft ze doorgaans vrij.

Maar ook als we kijken naar de wijze waarop in de Bijbel over de ziel wordt gesproken moeten we het 'nu en dan' van Szyborska beamen.

In de Bijbel wordt de mens nooit ‘op zichzelf’ beschouwd maar altijd ‘in relatie tot’. In de eerste plaats natuurlijk in relatie tot God. De mens wordt gezien als een schepsel dat in alle opzichten afhankelijk is van God. Als hij zich bewust is van zijn afhankelijkheid en deze ook erkent en bijvoorbeeld ‘dorst’ of ‘smacht’ naar God of zijn vertrouwen stelt in Hem, heeft hij zijn ziel gevonden. Omdat ‘ziel’ een relationele term is kun je niet zeggen dat we een ziel hebben en dat dan ook nog ‘ononderbroken’. Zij is er op het moment dat de relatie, waarop zij is aangelegd, gerealiseerd is.

De ziel moet gezocht worden en we vinden haar wanneer we de grond van ons bestaan gevonden hebben.

Wie zijn ziel gevonden heeft, verliest haar echter weer als hij meent iets verworven te hebben dat hij ‘ononderbroken’ zou kunnen bezitten. Alleen door onze ziel te verliezen omwille van iets dat of iemand die onze toewijding waard is zullen wij haar weer vinden. ‘Want ieder die zijn leven wil behouden zal het verliezen, maar wie zijn leven verliest omwille van mij en het evangelie, zal het behouden,’ zegt Jezus in Marcus 8:35. Het woord dat hier met *leven* vertaald wordt is het Griekse woord voor *ziel*. Het leven van wie zichzelf verliest in de dingen die hij doet omdat hij ze met hart en ziel doet, krijgt een intensiteit waardoor het pas werkelijk als *leven* gekwalificeerd kan worden.

Het is de Geest die *bezielt* en inspireert tot deze ons te boven gaande, nimmer eindigende beweging van zoeken, vinden, verliezen en weer zoeken en vinden.

... opdat zij zingend en zwijgend,
biddend en handelend
God eren en dienen

Ik zou 'getuigen' willen omschrijven als 'een op bezielde wijze aanwezig zijn'. In de nieuwe remonstrantse belijdenis worden zingen, zwijgen, bidden en handelen genoemd als voorbeelden van het getuigen.

Van alle vier geldt dat we ons in hen kunnen verliezen. We kunnen ons er echter ook toe zetten te zingen, te zwijgen, te bidden en te handelen om onze ziel weer te vinden. In dat geval verrichten wij een inspanning die kenmerkend is voor de volharding, het thema dat in hoofdstuk 4 aan de orde was.

Van drie van de vier, namelijk het zingen, bidden en handelen geldt dat ze in een kerkdienst een plaats hebben. Het is niet zonder reden dat ik dit hier opmerk. Kenmerkend voor een kerkdienst is het rituele karakter ervan. Rituelen hebben twee functies: ze bieden ons aan de ene kant de mogelijkheid om wat in ons leeft te uiten ('je ziel verliezen') en ze willen aan de andere kant bewerkstelligen dat wie zich aan hen onderwerpt weer deel krijgt

aan wat door hem of haar als de grond van het bestaan ervaren werd ('je ziel zoeken').

Zingen en bidden

Ik vermoed dat velen van ons als zij zingen en bidden dat doen in het kader van een kerkdienst.

Ons zingen kan een expressie zijn van ons geloof. We kunnen onszelf er pas dan werkelijk in leggen als wij de woorden die wij zingen uit ons hoofd kennen. Zingen als een expressie van geloof is een spontaan gebeuren. Als we echter zingen, om daardoor weer deel te krijgen aan de werkelijkheid die in het lied of de psalm bezongen wordt, ervaren we dat als een inspanning.

Hetzelfde geldt voor het bidden. Er is het spontane gebed waarin wij zeggen 'Godzijdank', maar ik vermoed dat het bidden voor de meesten van ons iets is waar wij ons toe moeten zetten. Bidden vooronderstelt een afstand tussen God en ons waarvan wij ons juist op het moment dat wij het gaan doen krachtiger dan op enig ander moment bewust worden. Bidden is per definitie een beweging die bij ons begint en juist daarom werpt die ons in eerste instantie altijd weer terug op onszelf.

Bidden is het gaan van een weg en gaandeweg worden wij ons er steeds meer van bewust dat het God is

die naar ons toe moet komen. Zouden we nog hoeven bidden als wij God gevonden hadden of Hij ons? Is dat niet het moment waarop ons bidden overgaat in aanbidden? Maar ook al bereiken wij dat moment niet – het ligt immers buiten ons vermogen om dat te doen – wij maakten een begin van een heilzame beweging waardoor wij afstand nemen van onszelf. Zelfs als wij alleen maar uitspreken wat ons bezighoudt en verontrust doen wij dat al.

Het is een heilzame beweging die wij maken doordat wij met andere ogen gaan kijken en alles zijn vanzelfsprekendheid kan gaan verliezen. Wij kunnen ons ervan bewust worden hoeveel ons al geschonken werd zonder dat wij de moeite genomen hadden er om te vragen of ervoor te danken.

Wij maken die heilzame beweging als wij bidden voor anderen. We gaan hen met andere ogen zien, namelijk als onze naasten en wij worden er ons misschien van bewust dat wij het zelf zijn door wie het goede waar wij voor de ander om bidden gerealiseerd kan worden.

Handelen

Handelen kan spontaan zijn, net als bidden en zingen. Er zijn momenten waarop wij zo vrij zijn dat wij die

spontaniteit bezitten en initiatieven nemen die ook voor onszelf als een verrassing komen. Handelen heeft altijd iets verrassends: we laten ons in wat wij doen niet bepalen door wat een ander heeft gedaan. Als wij verlangen naar wraak en vergelding zijn wij in de hoogste mate gebonden aan wat een ander ons in onze beleving heeft aangedaan of onthouden. Wraak is altijd tevergeefs en maakt ons alleen nog meer bewust van het feit hoezeer wij aan de ander gebonden zijn. Handelen is: een ander die ons op de linkerwang geslagen heeft onze rechterwang toe keren. Handelen is, om een uitspraak aan te halen die aan Maarten Luther wordt toegeschreven, vandaag een appelboompje planten ook al weet je dat morgen de wereld zal vergaan.

Er is ook het rituele handelen. Zingen en bidden kunnen daartoe behoren, maar in het kader van een kerkdienst kun je ook denken aan de meer specifieke handelingen van het breken van het brood en het delen van de wijn. Hoe simpel deze handelingen ook zijn, ze kunnen op vele wijzen verstaan worden, bijvoorbeeld als een samenvatting van de levensweg van Jezus die in vrijheid de weg van het offer ging. Ze willen op een andere wijze dan door het woord geloof wekken. We kunnen de maaltijd van brood en wijn ook zien als een beeld voor het Koninkrijk van God. Op welhaast speelse wijze wordt het uitgebeeld en wij worden uitgenodigd om mee te doen.

Het meedoen is een getuigenis; ik leg mijzelf er in en het breken van het brood en het delen van de wijn wordt een beeld van de wijze waarop ik zelf in het leven wil staan.

Zwijgen

Tenslotte: zwijgen. Wie zwijgt kan op een imponerende wijze aanwezig zijn. Hij stemt niet toe zoals het spreekwoord zegt want wie om die reden zwijgt, zal dat vermoedelijk met neergeslagen ogen doen in de hoop onopgemerkt te blijven.

Het gaat bij deze vorm van getuigen niet om het zwijgen van iemand die met nauwelijks onderdrukte irritatie zegt 'ik doe er maar het zwijgen toe'.

Het gaat om het zwijgen dat de ware aard van het spreken en het handelen van anderen onthult. Het is een zwijgen dat bij die anderen eigenlijk altijd ergernis of woede wekt. Degene die zwijgt wordt als een spelbreker ervaren. Je kunt denken aan het zwijgen van iemand in een gezelschap waarin men over de afwezigen niet spreekt op de wijze waarop men dat ook zou doen als zij aanwezig waren.

Het mooiste voorbeeld van dit onthullende zwijgen is misschien wel de legende van de grootinquisiteur die de Russische schrijver Fjodor Dostojevski (1821-1881) in zijn roman *De broers Karamazov* vertelt. De legende vertelt dat Jezus in de zestiende eeuw Sevilla bezoekt:

In Zijn onmetelijke goedertierenheid begeeft Hij zich nog eens onder de mensen in dezelfde menselijke gedaante waarin hij vijftien eeuwen geleden drie jaar lang onder de mensen had vertoefd.

De grootinquisiteur laat Jezus arresteren en komt in de nacht naar hem toe. In een eindeloos betoog legt hij uit dat Jezus het ongelijk aan zijn kant had toen hij de beproevingen van de satan (zie Matteüs 4:1-11 en Lucas 4:1-

14) weerstond omdat hij de mensen niet door het wonder wilde 'dwingen' tot hem te komen. De Rooms-Katholieke Kerk heeft beter begrepen dat vrijheid iets is dat mensen niet aankunnen. Zij verlangen naar een autoritair instituut dat deze vrijheid van hen afneemt. Tijdens het gehele betoog zwijgt Jezus. De legende eindigt als volgt:

Het zwijgen van de ander viel hem zwaar. Hij had gezien hoe de gevangene de hele tijd aandachtig en stil naar hem had geluisterd, hem recht in de ogen had gekeken en kennelijk niets had willen tegenwerpen. De oude man zou willen dat de ander iets tegen hem zei, al was het iets bitters en verschrikkelijks. Maar deze liep plotseling zwijgend op de oude man toe en drukte stil een kus op diens bloedeloze negentigjarige lippen.

7 De Geest voorop

In het tweede hoofdstuk heb ik een poging gedaan om op verschillende manieren de beweging van het *te boven gaan*, die zo kenmerkend lijkt te zijn voor de werkzaamheid van onze geest, te beschrijven. Onze geest is denkend, lachend en fantaserend tot grote prestaties in staat. Ik durfde deze grote prestaties zelfs als uitgangspunt te nemen om te proberen iets te zeggen over de werkzaamheid van de Geest van God. De Geest van God lijkt immers een zelfde soort beweging te maken als onze geest doet: hij gaat ons te boven. Dat laatste te boven gaan is beschreven als een beweging die zich aan ons voltrekt en niet tot stand komt omdat wij voor haar gekozen zouden hebben. Nu ik in dit laatste hoofdstuk wil proberen uit te leggen waarom het zo belangrijk is dat in de nieuwe remonstrantse belijdenis het geloof in Gods Geest voorop gaat, neem ik de draad weer op. Ik wil wijzen op een aspect van de werking van onze geest dat tot nu toe niet expliciet aan de orde is geweest.

groot

klein

Onze houding

De beweging van het ons te boven gaan voltrekt zich dus aan ons, maar dat betekent niet dat we alleen maar tot passiviteit veroordeeld zouden zijn. We kunnen immers onze houding bepalen tegenover wat er met ons gebeurt: we kunnen dat erkennen en beamen of we kunnen ons ertegen verzetten.

Wij doen dat laatste bijvoorbeeld omdat wij er moeite mee hebben dat er zich in ons leven iets buiten ons eigen initiatief om voltrekt of omdat het ons zwaar valt te erkennen dat zich in ons leven iets 'groots' heeft aangediend waaraan wij ons gewonnen zouden moeten geven.

Ergernis

De moeite die we daarmee hebben kan zich uiten in ergernis. In het Nieuwe Testament speelt de ergernis een belangrijke rol: het is een van de reacties op het optreden van Jezus.

Er zijn uiteindelijk twee redenen waarom wij ons ergeren. In de eerste plaats ergeren wij ons aan wat klein en onbetekenend is maar zich als groot en belangwekkend voordoet. Zo kunnen wij ons ergeren aan mensen die met een omhaal van woorden iets zeggen wat van geen

belang is. In de tweede plaats kunnen wij ons ergeren aan wat groot is maar dat wij niet als zodanig bereid zijn te erkennen. We zullen er alles aan doen om die 'grootheid' te bagatelliseren en terug te brengen tot een omvang die voor ons hanteerbaar is. Een mooi voorbeeld van die strategie om wat groot is klein te maken, is te lezen in Marcus 6:1-7, waarin verteld wordt over het bezoek dat Jezus aan zijn vaderstad brengt. De mensen zijn stomverbaasd over de wijze dingen die Jezus zegt en de wonderen die hij doet. Dat betekent echter niet dat men bereid is de 'grootheid' van Jezus te erkennen, laat staan dat men zich er gewonnen aan wil geven. Integendeel, men gaat zich ergeren en zegt:

'Waar haalt hij dat allemaal vandaan? Wat is dat voor een wijsheid die hem gegeven is? En dan die wonderen die zijn handen tot stand brengen! Hij is toch die timmerman, de zoon van Maria en de broer van Jakobus en Joses en Judas en Simon? En wonen zijn zusters niet hier bij ons?'

Het woordje *toch* is onthullend. Het gebruik ervan is kenmerkend voor de strategie om datgene waar we ondersteboven van waren omdat het ons te boven ging, te reduceren tot iets waar we schouderophalend, maar wel met ergernis aan voorbij kunnen gaan. Die ergernis verradt de gevoeligheid in ons voor wat ons te boven

gaat. Wij kunnen ons daartegen verzetten maar van onze gevoeligheid ervoor kunnen wij ons niet ontdoen. Misschien moeten wij daar dankbaar voor zijn. De strategie om wat 'groot' is 'klein' te maken is vanzelfsprekend een activiteit waarin onze geest actief is.

toch...

Onder woorden brengen

Maar ook als wij ons niet verzetten, doet onze geest iets met deze ervaring. We denken erover na, proberen haar onder woorden te brengen (omdat wij er bijvoorbeeld met anderen over willen praten) en streven ernaar haar in verband te brengen met andere ervaringen. Omdat het onze menselijke geest is die dit met deze ervaring doet, verliest zij onvermijdelijk daardoor dat karakter van het ons te boven gaan. Het gebeuren heeft iets tragisch: we moeten namelijk onder woorden brengen en nadenken maar tegelijkertijd werken we daardoor in de hand dat deze bijzondere ervaringen beroofd worden van datgene wat ze zo bijzonder maakte. Waarom moeten we onder woorden brengen en nadenken? Omdat ervaringen, van welke aard zij ook zijn, altijd door ons verwerkt moeten worden en omdat nadenken en onder woorden brengen de meest geëigende handelingen daartoe zijn.

Het zijn deze door ons verwerkte ervaringen die de bouwstenen zijn van onze biografie.

Het nadenken over en het onder woorden brengen van ervaringen zijn namelijk niet alleen op een persoonlijk niveau van betekenis. Het zijn ook belangrijke voorwaarden om ze door te kunnen geven aan een volgende generatie of anders gezegd voor het ontstaan van een traditie.

De godsdiensten

Het zijn deze door onze menselijke geest bewerkte ervaringen die ook ten grondslag liggen aan de tradities die wij kennen als godsdiensten. Je zou deze ervaringen *gestolde* ervaringen kunnen noemen. De Duitse theoloog Friedrich Schleiermacher gebruikte voor de godsdiensten het mooie beeld van *sintels*: in sintels smeult een vuur dat ooit gevlamd heeft maar dat, zegt Schleiermacher, altijd weer kan oplaaien. Het beeld van de sintel maakt duidelijk dat godsdiensten een zwakke en een sterke kant hebben: zwak omdat het vuur er in soms niet meer doet dan smeulen; sterk omdat het vuur in hen in ieder geval nog wordt bewaard en altijd weer kan opvlammen.

Friedrich Daniël Ernst Schleiermacher (1768-1834) is een van de meest invloedrijke theologen van de moderne tijd. In zijn theologie staat de *ervaring* centraal. Hij deed met zijn nog onlangs in een nieuwe Nederlandse vertaling verschenen boek *Over de religie* (Boom 2007; het boek is van 1799) een poging om de 'intellectuelen' van zijn tijd die minachting hadden voor het fenomeen religie, gevoelig te maken voor het feit dat religie vooral een zaak van *ervaren* is. Het citaat dat hieronder staat is uit dit boek. Wie een godsdienst aanhangt zonder zelf een religieuze ervaring te kennen is in het meest onschuldige geval een

waar

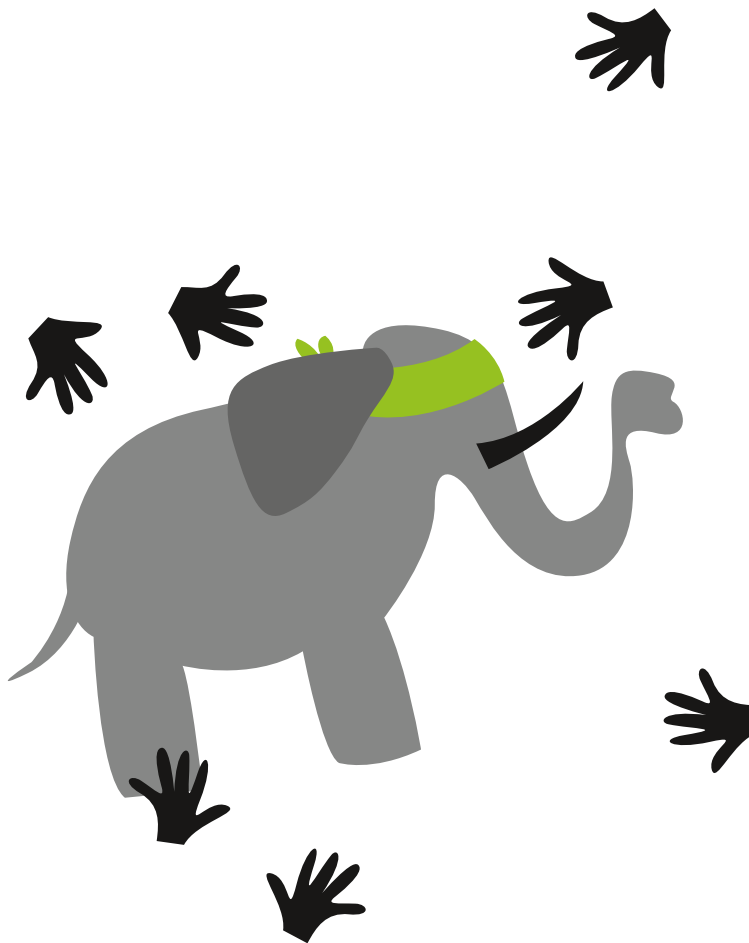
niet waar

‘schamele naprater’, zegt Schleiermacher. De gevolgen kunnen echter ook ernstiger zijn. Godsdiensten kunnen daardoor ook verworden tot ideologieën. Ideologieën zijn systemen die uitsluitend en alleen het product zijn van de menselijke geest maar gepresenteerd worden alsof in hen een inspiratie van de Geest werkzaam was. Het kenmerk bij uitstek van de ideologie is dat zij geen andere ideologieën naast zich duldt. Schleiermacher gebruikt het woord ideologie niet maar heeft wat wij eronder verstaan wel op het oog als hij schrijft:

Hoe onterecht verwijten jullie de religie dus dat ze een zucht tot vervolging heeft en wraakgierig is, dat ze de samenleving ontwricht en bloed laat vloeien als water. Klaag daarvoor hen aan die de religie bederven, die haar met filosofie willen overspoelen en haar in de boeien van een systeem willen slaan.

Het verwijt dat Schleiermacher hier uitspreekt kunnen wij ons allen aantrekken. Wat mensen scheidt is niet wat Gods Geest in ons leven bewerkstelligt, maar wat wij er met onze geest van maken. Hoe wonderlijk het in eerste instantie ook klinkt, mij dunkt dat de volharding, waardoor wij ons best doen de oorspronkelijke inspiratie van een religieuze ervaring vast te houden, nog de beste garantie biedt om ons voor betweterij en fanatisme te behoeden en de deugd van de verdraagzaamheid te beoefenen. Wie in zijn eigen leven de ervaring van het *te boven gaan van zichzelf* heeft ondergaan, is in staat die bij een ander waar te nemen. Hij accepteert dat de waarheid waar die ander uit leeft, niet dezelfde is als die van hemzelf. Hij kan erkennen dat Gods Geest al wat mensen scheidt te boven gaat en hij is daarom in staat om verdraagzaam te zijn.

Ik zie niet veel in pleidooien voor verdraagzaamheid die gebaseerd zijn op de gedachte dat alle godsdiensten 'een stukje' van de waarheid zouden bezitten. Een geliefd beeld dat men bij een dergelijk pleidooi nogal eens wil gebruiken is dat van een aantal geblinddoekte mensen die rond een olifant staan. Wie bij de slurf staat zal op een volstrekt andere manier praten over wat hij tast en voelt dan wie bij een ander lichaamsdeel staat. Toch is het een en dezelfde olifant. Zo zou de 'waarheid' waaruit men in de diverse religies leeft een en dezelfde zijn. De

kritische vraag die je bij dit beeld moet stellen is: vanuit welk standpunt zou je een dergelijke uitspraak kunnen doen? Moet het antwoord niet luiden: vanuit een standpunt dat ons stervelingen niet gegeven is?

Evenmin zie ik veel in pleidooien waarin men de eigen godsdienstige traditie op een geweldige manier relateert door bijvoorbeeld te zeggen: 'Als ik in Iran was geboren was ik moslim geweest.' Dat is ongetwijfeld waar maar dit is nu eenmaal niet het geval geweest. Het lijkt mij van belang of je dankbaar kunt zijn voor wat zich in je leven heeft voltrokken. Wie dat kan zijn, is ongetwijfeld in staat om te relativeren wat hij als waarheid is gaan zien, maar hij voelt in de loop van de tijd steeds minder de behoefte de betrekkelijkheid en toevalligheid ervan bij voortdurend te benadrukken. Op een gegeven moment gaat dit een miskennis betekenen van wat in zijn leven gegroeid is.

Gods Geest voorop

In de nieuwe remonstrantse belijdenis gaat het geloof in Gods Geest voorop. In een artikel waarin uitgelegd wordt waarom dat zo is, wordt als een van de redenen daarvoor genoemd 'dat Gods aanwezigheid niet van ons uit te begrenzen is'. Begrenzen is in het voorafgaande, zij het met

andere bewoordingen, beschreven als iets dat de menselijke geest, eigenlijk onvermijdelijk, keer op keer doet. Wij kunnen alleen maar hopen en bidden dat Gods Geest bij machte is keer op keer onze begrenzingsen te doorbreken. Een andere reden die voor dat vooropstellen van Gods Geest in die belijdenis genoemd wordt, is dat wij steeds scherper zijn gaan zien dat de *Geest* een universeel fenomeen is, 'een herscheppende energie' die mensen 'creatief' en 'toekomstgericht' maakt. Ook de kunst is een 'effect van de invloed van de Geest'.

Een kunstenaar heeft immers naast vakmanschap inspiratie nodig en die ervaart hij als een hem te boven gaande beweging. Wat hij maakt, kan bij degene die ermee geconfronteerd wordt dezelfde beweging bewerkstelligen, waardoor diegene 'gedwongen' wordt op een andere wijze naar de werkelijkheid te kijken en op een andere wijze te handelen dan hij deed.

Ik kan het niet laten één lichtvoetig voorbeeld daarvan te noemen. In een onvergetelijk verhaal vertelt de onlangs overleden schrijver Herman Pieter de Boer hoe de ervaring van schoonheid een dergelijk dwingend karakter kan hebben Hij doet dat in het verhaal 'De Morgenster', dat te vinden is in zijn bundel *De kelnerin en andere verhalen*. Het gaat over een zwerver, Trip geheten, die op een goede dag een foto van een mooie vrouw vindt. Als hij deze foto heeft opgehangen in het krot dat hij bewoont,

gebeurt er 'wat' met hem: 'Er ging zo'n wonderlijke zuiverheid uit van het portret, dat Trip zich beschaamd begon te voelen. Hij stond op, waste zijn grote kop en zijn handen aan het kraantje in de keukenhoek en kamde zijn grauwe haar.'

Een kunstenaar hoeft vanzelfsprekend niet in God te geloven om zijn kunst te kunnen maken. Als wij dat wel doen zullen wij God dankbaar zijn als kunst ons ont-hutst, verrast en inspireert. Daardoor worden onze ogen

geopend voor dimensies van het leven die we eerder niet zagen en die ons leven een intensiteit geven die wij daarvoor niet kenden. We krijgen om met Bonhoeffer te spreken oog voor het *polyfone* van het bestaan.

In een van zijn brieven aan zijn kunstbroeder Emile Barnard noemt Vincent van Gogh Christus een kunstenaar, één die 'zowel het marmer als het leem en de kleur' verachtte maar werkte 'in levend vlees'. 'Dat wil zeggen dat deze ongehoorde artiest en nauwelijks te verstaan met het botte instrument van onze moderne nerveuse en stompzinnige hersenen geen standbeelden, noch schilderijen, noch boeken maakte: hij beweerde het op hoge toon, maakte... levende mensen.'

Een mens vol van Geest: zo wordt Jezus Christus genoemd in de nieuwe remonstrantse belijdenis. In hem kunnen we nog het beste waarnemen wat de werking van Gods Geest in het leven van een mens vermag. Over hem gaat het volgende deeltje.

LITERATUUR

- Adriaanse, H.J., *Spiritualiteit*, uitgave Remonstrantse Broederschap, Utrecht 1979.
- Bonhoeffer, Dietrich, *Verzet en Overgave*, Baarn 2003 (2^e druk).
- Borgman, Erik e.a., *De werking van de Heilige Geest*, Kampen 2008.
- Buitenwerf-van der Molen, Mirjam, *God van vooruitgang*, Hilversum 2007.
- Goud, Johan, 'Achtergronden van de nieuwe belijdenis' in *Een weg van vrijheid*, Zoetermeer 2006.
- Kooi, Akke van der, *De ziel van het christelijk geloof*, Kampen 2006.
- Kooi, C. van der, *Tegenwoordigheid van Geest*, Kampen 2006.
- Lessing, G.E., *De opvoeding van de mensheid*, Baarn 1979.
- Schleiermacher, Friedrich, *Over de religie*, Amsterdam 2007.

‘Ik ben van het bewonderende type’

INTERVIEW MET FOEKE KNOPPERS

DOOR ANTJE VAN DER HOEK

Religieuze oriëntatie voltrekt zich niet in een vacuüm. Spiritualiteit en levensloop hebben met elkaar van doen. In elke nieuwe fase van iemands biografie dienen zich bovendien nieuwe levensvragen aan naar zin en betekenis. Religie en spiritualiteit kunnen een bron van inspiratie zijn om belangrijke gebeurtenissen in een ander licht te stellen en daaraan zin en perspectief te ontlenen. Dit geldt zeker ook voor Foeke Knoppers, jarenlang predikant in diverse remonstrantse gemeenten en sinds enige tijd in Twente. Evenals aan de andere auteurs van de *Goddeeltjes* legde ik hem de vraag voor van Wim Kayzer, die naar schoonheid en troost. Waarin vind je schoonheid, waardoor word je getroost en zijn er herinneringen en verwachtingen die groter zijn dan je verdriet? Foeke kwam met een fragment uit *Merkstenen*, het geestelijk dagboek van de vroegere secretaris-generaal van de Verenigde Naties Dag Hammarskjöld (1905-1961). Het is hieronder afgedrukt. Maar eerst vroeg ik hem naar zijn religieuze biografie.

Gegrepen door het evangelie

Hoe is dat verlopen, jouw religieuze ontwikkelingsgang?

‘Ik ben geboren in de remonstrantse pastorie in Lochem, als een na jongste in een gezin van vijf kinderen. Ik ben daar nog net gedoopt (door G.J. Heering); kort daarna vertrok mijn vader naar Utrecht. Daar zou hij tweeënder-tig jaar predikant zijn. Alles in ons gezin draaide om de kerk. Het was nooit afwezig. Mijn vader was voortdurend bezig, altijd weg, schreef kerstspelen. Maar er was geen sprake van dwang. In mijn middelbare schooltijd en tijdens mijn studie ging ik zelden naar de kerk.’

Hoe belandde je bij de theologie?

‘Het was aanvankelijk niet mijn bedoeling theologie te gaan studeren. Ik wilde graag filosofie studeren. Dat werd ook van huis uit gestimuleerd. Mijn vader had een rekening bij boekhandel Broese waar ik dan iets kon besteden, in plaats van zakgeld. Mijn bedoeling was om filosofie te studeren, maar dat bestond toen alleen als kopstudie. Ik begon daarom eerst met theologie om later die kopstudie te gaan doen. Maar al snel kwam professor Hoenderdaal (remonstrants hoogleraar van 1958-1978, avdh) op mij af en zei: “Ik verwacht je volgende week donderdag op de Seminariumavond.” Natuurlijk verscheen ik die volgende week op het Seminarium. De

gedachte om dat niet te doen kwam niet eens in mij op. Wat dat betreft ben ik er gewoon ingerold. Maar het ging natuurlijk om meer.'

Hoe bedoel je dat?

'Bij mijn vader heb ik een gedrevenheid waargenomen die grote indruk op mij heeft gemaakt. Ook mijn moeder

was erg toegewijd, zij ondersteunde hem in zijn werk. Met Kerst hadden wij bijvoorbeeld altijd wel iemand over de vloer, die hulp nodig had. Ook al was het bijvoorbeeld een alcoholist die alleen met professionele hulp echt geholpen kon worden. Het Koninkrijk Gods moest nou maar eens aanbreken, zo'n sfeer was er thuis. Het was een soort ethisch absolutisme, waarvan je zou kunnen zeggen dat het vrijzinnige gebrek aan leerstellingheid zo werd gecompenseerd. Maar het kreeg vat op mij. Ik behoor tot het type van de bewonderaar. Daardoor is er bij mij iets gewekt, een gegrepenheid door het evangelie.'

Zijn er nog andere invloeden geweest die je hebben gevormd?

'Een andere beslissende invloed was de dood van mijn oudere broer. Hij was toen al psycholoog en als persoon briljant en geestig. Ook in verhouding tot hem behoor ik tot het bewonderende type. Zijn zelfmoord heeft mijn idee versterkt iets met mijn leven te moeten doen. Zo werd ik predikant. Lange tijd was ik met de kerk getrouwd, totdat ik in Apeldoorn mijn vrouw leerde kennen. Dat was een belangrijke wending waardoor er meer balans ontstond.'

'Ja' zeggen

Je koos voor een fragment uit Merkstenen, die korte en soms duistere aantekeningen uit het dagboek van Dag Hammarskjöld, een twintigste-eeuwse mysticus afkomstig uit Zweden. Een dagboek waarin Hammarskjöld aantekeningen maakte van zijn dialoog met God en waarin hij geleidelijk meer zin ontwaart in zijn leven en tot zelfovergave komt. Het Zweedse berglandschap wordt daarbij tot metafoor voor 'innerlijk landschap', waarvan Hammarskjöld, getuige de laatste Merksteen, gaandeweg 'de kaart is gaan kennen'. Welke betekenis heeft het door jou gekozen fragment voor jou gehad? 'De schoonheid en troost van dit fragment schuilt voor mij vooral in het initiatief dat van buiten komt.'

Hoe bedoel je dat?

'Daarmee bedoel ik dat je "ja" een reactie is op iets dat al is voorgegeven. Dat heeft iets monomaans: in je leven te laten gelden iets dat indruk heeft gemaakt. Dat heeft Dag Hammarskjöld in zijn leven en werk gedaan en dat heeft ook vat op mij gekregen.' Zie je hierin ook een verband met de Geest, waarover je in deze Goddeeltjes schrijft? 'Jazeker. Want door de Geest kun je "ja" zeggen op iets dat al begonnen is. Denk maar aan die tekst van Jesaja: "Zie, ik ga iets nieuws verrichten, nu ontkiemt het – heb je het nog niet gemerkt?" (Jes. 43:19).'

Maar hoe krijgt die Geest dan vat op een mens?

‘De macht die dan vat op je krijgt is geestkracht, die jouzelf te boven gaat. Die geestkracht maakt je open voor anderen, voor geloofsgenoten, maar ook voor andersgelovigen. Zij is een verbindende kracht, het tegendeel van fanatisme.’

TEKSTFRAGMENT UIT *MERKSTENEN*

Pinksteren 1961

Ik weet niet wie – of wat – de vraag stelde. Ik weet niet wanneer zij gesteld werd. Ik herinner me niet dat ik antwoordde. Maar eens zei ik ja, tegen iemand – of iets. Vanaf dat moment heb ik de zekerheid dat het leven zinvol is en dat mijn leven, in onderwerping, een doel heeft. Vanaf dat moment heb ik geweten wat het wil zeggen, ‘niet om te zien’ of ‘zich niet bekommeren om de dag van morgen’.

Aan de Ariadne-draad van dit antwoord voortgeleid door het labyrint van het leven, bereikte ik een tijd en een plaats waarop ik besepte dat deze weg naar een triomf voert die ondergang is en naar een ondergang die triomf is, dat de prijs die je ontvangt voor de inzet van je eigen leven smaad is, en dat de diepte van de vernedering de

enige verheffing is die voor de mens mogelijk is. Daarna had het woord 'moed' voor mij de zin verloren, omdat niets me meer ontnomen kon worden.

Verder op de weg leerde ik stap voor stap, woord voor woord, dat achter iedere zin van de held van het evangelie een mens staat en de ervaring van een mens. Ook achter het gebed dat de kelk hem mocht voorbij gaan, en achter de belofte om hem te ledigen. Ook achter ieder woord op het kruis.

DAG HAMMARSKJÖLD (1905-1961)

COLOFON

www.uitgeverijmeinema.nl

*Boekverzorging:
Marjorie Specht en Godfried Vonk,
www.ontwerpkantoor.nl*

*Illustraties:
Marjorie Specht*

*ISBN 978 90 211 4357 6
NUR 700*

© 2014 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

*Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of
openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Geest

uit de serie Goddeeltjes

Door dit besef geleid, geloven wij in Gods Geest
die al wat mensen scheidt te boven gaat
en hen bezielt tot wat heilig is en goed,
opdat zij, zingend en zwijgend,
biddend en handelend,
God eren en dienen.

Foeke Knoppers

predikant in de remonstrantse gemeente Twente

Meinema

www.uitgeverijmeinema.nl

 Remonstranten
www.remonstranten.org

